

Vaqif Alıyev

Xocalı göyərçinləri

(faciə haqqında yarımçıq kitab)

VAQIF ALIYEV

XOCALI GÖYƏRÇİNLƏRİ

(Faciə haqqında yarımçıq kitab)

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı - 2011

218492-72
Azf-264816

Qara günlərin gündəliyi.

KİTABIN SPONSORU KÜRDƏMİR RAYON İCRA HAKİMİYYƏTİDİR

Redaktor: Günəş Xudiyeva

Xoşbəxtlik gələndə yeltək bilinmir, bədbəxtlik gələndə tufantək gəlir. Özü də bədbəxtliyi heç kəs öz xoşuna seçmir, o, özü gələn sənə tapır. Xalqımızın başına açılan oyun kimi...

Xocalı faciəsi kimi... Oxuculara təqdim olunan "Xocalı göyərçinləri" kitabı o günlərin salnaməsidir. Müəllifin müvəffəqiyyəti tarixi prosesi diqqətlə izləməsin-də, xocalıların mövqeyini düzgün qiymətləndirməsində, ona həm də yazıçı – vətəndaş gözü ilə baxa bilməsindədir. Müəllif yazdığı kitabı mənə uzadaraq:

— Unutma ki, mən yazıçı deyiləm, — demişdi.

Bəs nə üçün yazır? Yazdıqlarının vətənə görə olduğunu düşünüb yazır? Yoxsa vətən ona görə olduğu üçün yazır? Bilmirəm. Bircə onu bilirəm ki, Vətənə məhəbbət onun təbiətidir. Təbiət isə öz məhsulunu verməlidir.

Kobud əllərin məhəbbətlə rəndələdiyi bir ağaca bənəyir bu kitab. Çünki Vaqif müəllim çox çətin mövzuya toxunub. Xocalı od – alovundan, Xocalı zülmətindən doğulmuş qapqara hadisələri söz qalereyasına çevirmək çox çətin işdir. Özü də belə: ağırılı, inilti...

Dərdən yazdı yazanımız,
Qəmdən dindi dinənimiz.
Dünəniniz...dünənimiz
Göz yaşına dönənimiz.

Kitabı oxuduqca fikirlərimiz və düşüncələrimiz daha da durulur, nəyin və necə baş verdiyini, niyə baş verdiyini bütün incəlikləriylə dərk etməyə başlayırıq. Hislərimiz, qəzəbimiz isə vəd edilən təki soyumur, əksinə, yeni mahiyyət kəsb edir, ağır və düşüncəmizin ən etibarlı hayanına çevrilir.

Kitabda həyat fəlsəfəsinə uyğun olaraq insanlıq dünyasında həyatları xəzan vurmuş bağlar tək saralıb solanlar, lap izsiz –

Kitab "ELEFANT POLYGRAPHY" mətbəəsində
çap olunmuşdur

Aliyev Vaqif Alı oğlu

ISBN -978-9952-8019-2-7

tiraj-500əd

soraqsız itənlər də, əks tərəf olaraq əbədiyaşarlıq statusu qazananlar da var. Ölümə məhkum olunmuş erməni vandalizmi, onların yaxınları Livan, Suriya erməniləri, tarixdə yenidənqurma ideyasının müəllifi tək qalmaq istəyən, əslində militarist və şovnist kimi damğalanaraq tarixin qara sahifələrində yer tutan qorbaçovlar, üç yüz aıtmiş altuncılar ömürlərini başa vurmuş yabançı bir məxluqa bənzəyirlər.

Əbədiyaşarlıq isə qəhrəmanlara xasdır. Deyirlər ümid sonda ölürlər. O, da bu ölümlə ilə arzuya çevrilir, arzulara yaşayır, yenidən göyərirlər, inkişaf edir, yenə ümidə çevrilir. "Xocalı gəyərçinləri"ndə Əbədiyaşarlıq xocalılara, əslində bütün azərbaycanlılara xasdır. əbədiyaşarlıq isə ölümsüzlükdür. Rəvşən də, onun gələcək ümidi olan Arzu da, Nicat da ölümsüzlüyün nişanələridir.

Müəllifin yazdıqları neçə - neçə ömürdən toxunub. Neçə - neçə adamların ömrünü eyni zamanda yaşayıb. İnarənin, onun oğlunun faciəli taleyini yaşayıb. Ürəyinin məchul çırıntılarını əks etdirən "Xocalı meyitləri" adlı hissəni yazdığı zaman keçirdiyi tükürpədicə hisləri birbaşa oxucuya ötürür. "Şövkətin xatirələri"ndə müqəddəs çöreyin ətri səhifədən burnuma, ordan da ciyərlərimə doldu. "Çörək "Quran"dan irəlidir", - deyib babalar. Amma ölümlə üz - üzə qalan xocalılara Allah o gün çöreyi tapdaq etdi. Bu, dəhşətdi! Təsəllini yalnız təbiətin əbadi və əzəli qanunlarında tapmaq olar. Kimsənin istəyib - istəməməsindən asılı olmayaraq qışdan sonra mütləq yaz gələcək. O, burdadır, qışın qonşuluğunda, ikiaddımlığında, yaxınlığındadır. Elə Rəvşənin gəyərçinləri də bunu deyir, qəmli sinəmizdə gəyərən ümid də:

Mütləq Xocalıya qayıdacağıq.

Günəş Şərəfəddin qızı

Qara arayış

"1992 - ci il fevralın 25 - dən 26 - na keçən gecə erməni silahlı dəstələri SSRİ dövründə Xankəndi (Stepanakert) şəhərində yerləşdirilmiş 366 - cı motoatıcı alayın zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməkliliyi ilə Xocalı şəhərini zəbt etdilər. Hücumdan əvvəl, fevralın 25 - i axşam çağından şəhər toplardan və ağır zirehli texnikadan şiddətli atəşə tutulmağa başlamışdır. Nəticədə şəhərdə yanğımlar baş vermiş və fevralın 26 - ı səhər saat 5 radələrində şəhər tam ələyə düşmüşdür. Belə bir vəziyyətdə, erməni əhatəsində olan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər əhali yaxınlıqdakı azərbaycanlılar məskunlaşmış Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etməyə məcbur olmuşdur. Ancaq bu niyyət baş tutmadı. Şəhəri yerlə - yeksan etmiş erməni silahlı dəstələri və motoatıcı alayın hərbiçiləri dinc əhaliyə divan tutdular.

Bu qırğının nəticəsində 613 nəfər həlak olmuşdur, onlardan 63 - ü uşaq, 106 - sı qadın, 70 - i qoca olub. 8 ailə tamamilə məhv edilib.

25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirib.

487 nəfər yaralanıb. Onlardan 76 nəfəri uşaqlardır.

1275 nəfər əsir götürülmüş,

150 nəfər isə itkin düşüb.

Dövlətin və əhalinin əmlakına 01 aprel 1992 - ci il tarixinə olan qiymətlərlə

5 mld.rub dəyərində ziyan vurulub.

(Rəsmi məlumat)

Xocalı xatirələri

*Xocalıda itkin düşmüş el ağsaqqalı
Məhərrəm kişinin və bütün Xocalı
şəhidlərinin əziz xatirəsinə
ithaf edirəm.*

Dünyanın qarışdığı XX əsr hamı kimi mənə də öz ağuşunda yaşatdı. Bir də ayıldım ki, ikinci minillik qurtarıb, onun dərdi – səri isə yaşayır. Bizimlə qalan bu dərdlərin ən ağırı Qarabağ nisgili, ən dəhşətli isə Xocalı faciəsidir.

Məni qocaldıb, məndən sonrakıları isə gənclikdən uzaqlaşdırən üçüncü minilliyin biricini on illinin hər ilində 25 fevraldan 26 fevrala “Xocalıda keçdim”. Yanımda ah-şivən qoparan xocalılar, şəhid olan ana-bacılarımız, meyitləri saxtalisazaqlı meşələrdə tökülüb qalan həmvətənlərim idilər. Elə hər il fikirləşdim ki, necə oldu ki, mən sağ qaldım? Hər il ölümdən-itimdən çıxıb bir yaş da qocaldım. Şəhidlərin ölüm tarixi bizdən uzaqlaşdı, itkinlər haqqında söhbətlər səngidi. Gözü yolda qalanlarımızın saçları ağardı, lap bəzən heydən düşdülər.

2011-ci ilin 26 fevralında yenə “qırğından” sağ çıxdım. Ölüb – itənlərin ah-naləsi qulaqlarımda növbəti anım tədbirindən aralanmaq istədim. Bəzi cəhətlərinə görə müsbət emosiyalarla yaddaş “kitabçama” adını yazdığım Vasif müəllim mənim çiyinimə əl qoydu.

- Bəlkə bu Şövkət bacının atası haqqında bir yazı yazasan?

Dönüb baxdım. Yanımda Vasif Məmmədov, Xocalıdan “mənimlə” sağ – salamat çıxmış Elman və Şövkət dayanmışdılar. Mən sadəcə bir müəllim babayam. Bu ideya, bu fikir onun ağına hardan gəlib? Niyəsinə soruşmaq istədim. Həm də axı mən yazıçı deyiləm. Amma Vasif müəllimin vətənpərvərliyinə bələdəm. Ona görə də ondan heç nə soruşmadım.

Gözlərim bacı deyə çağırduğum Şövkətin yaşla dolu gözlərinə satsadı.

Elman da gözlərini zilləyib sakitcə üzümə baxırdı. Elə o vaxt meşə yolu ilə Xocalıdan gəlib Şelliyə düşən Elmanın qəzəbli gözləri idi. Birca əlindəki avtomat silahı yox idi. Bir də fərqi onda idi ki, elə bil sınımayan, əyilməyən Elman bu yazılmayan yazı nəminə fəğirləşmişdi.

Çətin sınaq qarşısında idim.

Düzü son dövrdə hər il bir cür “ölüb – dirildiyim” Xocalı faciəsi haqqında ssenarilər, tədbirlər üçün proqramlar, əvvəli ah – vayla dolu, bəzən də sonu düşməmə nifrət hayqıran, lap elə üçrəngli bayrağımızı Xankəndinə, Xocalıya, Şuşaya sancan qəhrəman əsgərin “qəhrəmanlıq monoloqu” ilə bitən ədəbi – bədii kompozisiyaları hazırlayanda söz kasadlığı çəkdiyim anları yaşadım. Dönüb baxdım. Hamı getmişdi, bir mən idim, bir Elman, bir də Şövkət bacı.

Sakitcə onları yola salmaq xətinə “yaxşı, baxaram” – deyib aralanmaq istədim. Hiss etdim ki, getmək fikirləri yoxdur. Yenidən onlara tərəf döndüm:

- Boş vaxt olan kimi, sizinlə görüşərəm, – dedim.

Razılaşırdılar. Ayrıldıq. Yenə mən “Xocalı faciəsi”ndən “sağ çıxdım”. Bu on doqquzuncu dəfə “bəxtimin gətirməsi” idi. Düz on doqquz il əvvəl Xocalıda qatliam olmuşdu. Mən də gah məktəb direktoru kimi, gah da rayon mədəniyyət şöbəsinin rəhbəri kimi” bu qırğının içində olurdum”. Hər il Xocalı faciəsinə həsr olunmuş tədbiri hazırlayırdı və keçirirdim.

Elman

“Hökumət və siyasət barədə
bir kəlmə də danışmadıq”

(A.S.Puşkin “Ərzuruma səyahət” əsərindən)

Yuxarıdakı görüşdən xeyli vaxt keçmişdi. Nə yalançı olmaq, nə də bu ağır təklifi qəbul edib, çox çətin hesab etdiyim məsələnin həlli yükünü çiyinlərimdə daşımaq istəyirdim. Amma hər halda görüşmək üçün söz vermişdim. Söz isə çox ağır şərtidir. Dünya

bəzən bir sözün hikkəsinə məruz qalıb, dağılıb. Gahdan da söz məhvərindən dönmüş dünyanı sakitləşdirib. Bilirdim ki, Elman Bakıda işləyir. Bilirdim ki, o hər şənbə və bazar günü evə qayıdır.

Ev deyəndə çox da arxayınlaşmayın. Elə “biz” Xocalıdan sağ – salamat çıxandan Elmanın evi Kürdəmirdəki peşə liseyinin yataqxanası idi. Karton təbəqə ilə ortadan kəsilmiş bir otaqda Elman və anası, bir otaqda isə bacısı Şövkət və onun oğlu Rövşən yaşayırdı.

O vaxtdan bu beşmərtəbəli, bomboz sifətli yataqxana Laçından, Ağdamdan olan qaçqınlarla birlikdə beş Xocalı ailəsini də öz ağışına aldı. İllər keçdi. İsinişdilər. Adamlara da, bu sifəti bomboz binaya da.

Ehtiyac insanı məcbur edir. Amma insan da mübarizdir. Bəzən bu ehtiyac məfhumunun özünü də silkələyib lap uzağa atır. Heç kimə əyilmir, sınımr insan belə anlarda.

Elman da belələrindəndir. Odur ki, onunla şərtləşdiyim kimi həftə sonu görüşdük. Həftənin son iş günü idi. Elmanın telefon zəngi cib telefonumda onun adını yazdı. İş vaxtının qurtarmasına iki saatdan çox qalırdı. “YES” düyməsini basdım, Elmanın tanışı səsini eştdim. Salamlaşdıq, hal - əhvaldan sonra Elman:

-Müəllim, vaxtın varmı? Mən hara gəlirim?

Düzü sualda iki məqam vardı. Vaxt məfhumu və yanıma gəlmək. Mənimlə görüşmək istəyən sinəsi vətən sevgisi, yurd sevgisi ilə dolu, intiqam və mübarizə ruhu ilə yüklü vətən oğlunun istəyi. Fikirləşdim ki, elə bu da işdir. Odur ki, Elmana yanıma gəlməsini təklif etdim. Heç on dəqiqə çəkmədi. Elman sakit, sanki qorxa – qorxa iş otağına daxil oldu. Həmişəki kimi qapım onsuz da açıq idi. Mən onu gülərlə qarşıladım.

– Vallah, müəllim, sizi incidirəm ey, – deyib üzümə baxdı.

– Elman, bəlkə də, Tanrı yanında ən müqəddəs işlərdən hesab ediləcək bir məsələni yada salmaq hər birimizin borcudur. Sən isə bu işdə mənə kömək, yardımçı ol. Bəlkə, elə səninlə müsahibədən başlayaq.

Başı ilə havada irəli – geri bir xətt çəkdi. Yəni razıyam, olsun. Ona əyləşmək üçün yer göstərdim. Mən də öz yerimə keçib, diktafonu stolun üstünə qoydum. Guya ki, lap peşəkarlar kimi bu səsyzan cihazı belə işlər üçün almışdım. Sonuncu dəfə isə düz iki il yarım əvvəl istifadə etmişdim. Əslində bu cihaz görəksiz bir əşya kimi mənim iş stolumun siyirməsində atılıb qalmışdı. Bütün iş günü ərzində açıq olan, ayrıca qəbul vaxtı olmayan, bir az da adamlara simsar olan “müdirin” otağının qapısını ördtdüm. Bu o demək idi ki, ciddi işim var. Amma bilirdim ki, daxli yoxdur, kim gəlsə, içəri keçəcək və bizim çox vacib işimizə mane olacaq. Elə - belə də oldu. Gələn olmadı, əvəzində telefon zəngi... Həmişəki kimi mənası o qədər də dərin olmayan bir dost zəngi idi. Dəstəyi asdım.

Düşünmədən səsyzan cihazı götürdüm. Elmana: “Gedək, bir sakit yerdə söhbətləşək” - deyib otaqdan çıxdım.

Söhbətimiz parkda baş tutdu. Bir də başa düşdüm ki, Elmanın birməfəsə söylədiyi bir saatlıq xatirə yükü artıq lentə köçürülüb. Bir qədər də söhbətləşdik. Zəmanədən, oradan – buradan. Ayrılanda vədələşdik ki, səhah Elmanın anası Qaratel xanım, bacısı Şövkət xanım, mütəlak söhbətləşdim. Axşam evə gedinca Elmandan eşitdiklərimi elə maşındaca, yol boyu bir dəfə dinlədim. Sonra axşam evdə bir neçə dəfə qulaq asdım. Elmanın gah həzin, gah davakar, gah da üşəyankar və inadlı səsi məni bir daha əmin etdi ki, nəse yazasıyam.

Daşbulaq xatirələri

Gecə saat ikidən sonradır. Elmanın səsine qulaq asır və kəlmə-kəlmə yazıya köçürməyə səy göstərirəm. Elman söyləyir:

– “Mən Şahverənov Elman Məhərrəm oğlu 1964-cü ildə Əsgəran rayonunun Daşbulaq kəndində doğulmuşam. Adıca sırası vətəndaş hesab edilən atam Şahverənov Məhərrəm Cədar oğlu kənddə sayılıb-seçilən kişilərdən olub. Anam Qaratellə min bir əzab-əziyyətlə Daşbulaqda ev-əşik düzəldiblər. Övladlarını tərbiyə ediblər. Biz 1988-ci ilin sentyabr ayına qədər Əsgəran rayonunun

Daşbulaq kəndində yaşamışıq. Ailəmiz böyük idi. Atam, anam, mən, iki bacım və üç qardaşım. O kənd mənim üçün indi də doğma və əzizdir. Axı ora bizim yurd yerimizdir. Bəzən mənə sual verirlər ki, torpaqlar işğaldan azad olunandan sonra vətənə qayıdacaqsanmı? Hirsələnirəm. Bilirsiz niyə? Ona görə ki, bizim hamımızın bir vətəni var. O da Azərbaycanıdır. Mən doğma yurduma qayıdacağam. Özü də ayaqyalın, başıaçıq. İmkəliyə - iməkliyə qayıdıb duz kimi yalayacağam o torpağı. O torpaq mənimdir.

Heç indi də bilmirəm, o üzündünlərin (**erməniləri nəzərdə tutur - V.A**) sifətləri birdən niyə döndü. Əvvəllər heç nə hiss olunmurdu”.

Maqnitofon lentində dərin bir ah səsi gəlir. Yenə davam edir.

–“Cavan idim. Kolxozda işləyirdim. Ərazisində yaşadığımız dövr para kəndin hamısı “Oktyabr” kolxozunda birləşirdi. Bu kəndlərin ən böyüyü isə bizim Daşbulaq kəndi idi. Düzü bu kənddə ermənilər sayca üstünlük təşkil edirdilər. Onlar heç vaxt bu üstünlüyü açıq-aşkar bürüzə verməzdilər. Mən işlədiyim briqadada tək müsəlman idim. Bir gün yenə kolxozun bostanında çalışırdıq. Günorta naharı idi. Kolxozun bizə yemək gətirən avtobusu var idi. Onu erməni Samvel sürürdü. Yaşca eyni olardıq. Həmişə də münasibətlərimiz normal olmuşdu.

Orda 1982-ci ilin dekabrı idi. Hava o qədər də soyuq deyildi. Samvel bir kənarda maşından düşdü və düz mənim qarşıma gəldi. O, barmaqları ilə çırtma vurur, dodaqları arasında mahnı çalırmiş kimi səs çıxarır və qollarını geniş açaraq qarşımda şıdırğı rəqs edirdi. Onun bu “çıxışı” başa çatan kimi əlini çiynimə qoydu və gülə-gülə dedi:

- Ara, muştuluğumu ver. Dayımı işdən çıxartdılar.

Düzü bu erməni dığasının nə sərəmələdiyini anlamadım. Həm də bu azğın erməni elə də boş-boş danışan deyidi. Kənddə hamı onu ciddi adəm kimi tanıyırdı. Nə olsun şofer olanda, həm də çox məlumatlı idi. Özü demiş səhərdən axşama kimi maşındakı radio ilə bütün dünyanı dinləyirdi.

Mən ona elə indicə dayımı ((biz anamızın qardaşına dayı deyirdik) gördüyümü və öz maşını ilə işlədiyimiz bağların yanından keçdiyini söylədim. Məhyəddin dayım kolxozun yük maşınıni sürürdü. Elə də sakit, fəğir adam hesab olunurdu. Kolxoz sədrinin, mexanikin və başqalarının cavabını sət şəkildə verən bir kişi idi. Odur ki, ermənilərin ondan heç də xoşu gəlmirdi. Heç bu şofer Samvelin də. Ona görə ki, kolxoza verilən tazə “QAZ -51”-dən ötrü sürücülər arasında əməllicə dava düşmüşdü. Məhyəddin dayım isə düz kolxoz sədrinin üstünə getmiş və növbənin onun olduğunu bildirmişdi. Sədr ələcsiz də olsa, onun bu haqlı tələbi ilə razılaşmış, tazə maşını özü demiş bu türkcə verəsi olmuşdu. Əslində kənddəki ermənilər bizi türkcə, ya da ki, müsəlman deyər çağırırdılar. Sanki azərbaycanlı demək onlara yasaq edilmişdi. O vaxtlar fikirləşməzdim. Amma bu ötən on doqquz ildə çox baş sındırdım. Özüm üçün aydınlaşdırdım ki, azərbaycanlı deyəndə onlar bizim bu yerin sahibi, yiyəsi olduğumuzu öz dilləri ilə təsdiq etməkdən çəkinmişlər. İndi-indi anlayıram ki, bu soyu-kökü olmayan gədələr gündüz hiss etdirməsələr də, gecələr hardansa dərs alırlarmış.

Hamı avtobus sürücüsünün mənim cavabına reaksiyasını gözləyirdi. Axı yanımdakı ermənilər də, doğrudan da, Məhyəddin dayımın maşınının siqnal səsində “salam” - deyər əl yelləmişdilər.

Samvel lap yaxınıma gəldi.

– Ara, Heydar dayımı deyirəm ey... Heydar Altıyevi. Gətdi Moskvaya, Nazirlər Sovetinə...

Samvel əli ilə göydə təyyarə silueti yaratmağa çalışdı. Elə bil bayaqdan Samvelə hirsli baxan ermənilərin gözlərinə işıq gəldi.

Onların hirsli Samvelə baxan üzləri gülümsər bir ifadə aldı. Hamısı Samvelin başına yığışdı. Xəbərin doğruluğunu, dürüstlüyünü bilən kimi onlar da toy edirləmiş kimi ortaya girib oynamağa başladılar. Elə son bir - iki dəqiqəyə qədər sakit duran, fəğir hesab etdiyim, illərdir duz - çörək kəsdiyim, yoldaşlıq

etdiyim adamlar (erməniyə adam demək mümkünsə - V.A.) birdən – birə qızıqdılar.

Eləcə xeyli oynayandan sonra briqadir daha günün ikinci yarısında işləməyəcəyimizi, hamıya icazə verdiyini söylədi. Anıqdıra bilmirdim. Görəsən cəmi bir saat bundan əvvəl Andropovun xofundan, qorxusundan ürəkən, iş vaxtı heç kimə bir dəqiqə də icazə verməyən bu erməni briqadirə nə oldu? Mənim üçün hələ ki, anlaşılmaz idi. Hamı mənə olan on – on beş dəqiqə əvvəlki həmkəndli məhəbbətini sanki ürəyindən silib atmışdı. Mənə zillənən baxışlarda həqarət, nifrət duymağa başladım. İçimdən gələn bir hissə sanki mənə bir cümlə deməyə imkan verdi.

- Nə olsun ki, kişini daha da böyüdüblər ki? Samvel mədəmi Moskva-yə Siyasi Büroya aparıblar. İndi daha yaxşı.

Ermənilər elə bil ki, bir qədər fikirləşdilər. Amma yenə ən yaşlısı dilləndi:

– Yox, daha bizə gücünüz çatmaz. Ara, Moskvada bizim də adamlar çoxdur.

Düzü on doqquz yaşımın içində olsam da, bunların bu qədər sizlə - bizlə danışıqlarını görməmişdim. Məktəb vaxtı isə müəllimlərin uşaqlara münasibətini adi hesab etmişdim. Bu haqda sonra danışaram.

Doğrudan da, günortadan sonra iş olmadı. Hərə bir tərəfə çəkilib söhbət edirdi. Hər dəstədə 4-5 nəfər var idi. Mənimlə söhbət edən Vazgen adlı ağır erməni də bir bəhanə ilə məndən aralanıb dəstənin birinə qoşuldu. Tək qaldım.

Bəlkə də, ömrümdə ilk dəfə idi ki, təkliyi hiss edirdim. Ermənilər iş vaxtının qurtarmasını gözləməyib Samvelin avtobusuna doluşdular. Mən də mindim. Ayrı vaxtlar kolxoz sədrinin qorxusundan bir dəqiqə də olsun vaxtımdan tez işdən çıxmayan briqadirin heç nə vecinə deyildi. Elə bil bu ölkədə nə Yuri Andropov adlı mif, nə də qayda – qanun var idi. Avtobus yola düşən kimi maşındakıların hamısı zümzümə ilə mahnı oxumağa başladılar. Briqadir erməni isə elə bil harasa, kimisə müstəluqlamağa tələsir və tez – tez Samvelə deyirdi:

- Ara, bir az tez sürsənə. Elə bil tsbağa gedir.

Kəndə çatdıq. Kolxoz idarəsinin yanında tünlük idi. Briqadir avtobusdan düşdü və kolxoz idarəsinin yanında dayananlara üzünü tutub:

- Təbrik edirəm, gedim sədrlə də bayramlaşım, – deyib maşından uzaqlaşdı.

Artıq mənə aydın idi ki, briqadir erməni nəyi bayram edir.

Kəndin ortasında erməni və azərbaycanlı məhəllələrini bir – birindən ayıran yerdə avtobusdan tökülüşdük. Düzü gündəki qayda üzrə avtobusdan düşüb evə tərəf yollandım.

Atam evdə yox idi, O, kolxozda suçu işləyirdi, O, sadə zəhmət adamı olmasına baxmayaraq, ağıllı, təmkinli, qorxmaz və uzaqgörən bir kişi idi. Heç kimdən, heç nədən çəkinmədən hamının sözünü üzünə deyərdi. Bəzən çətinə düşənlərin, haqsız incidilənlərin çoxunun işindən ötrü kolxoz sədrinin, kənd soveti sədrinin özündən də haqq – hesab tələb etməyi bacarırdı. Ödur ki, kənddəki ermənilərin çoxu ondan çəkinirdilər. Atam kəndin ortasına çıxanda nəinki cavanlar, lap yaşlı ermənilər də ona ehtiram göstərərdilər. Anam həyatda mal – heyvan fərəğatlayırdı. Qış ayı olduğundan əl – ayaq tez çəkilməmişdi.

Atam evə yorğun qayıtdı. Televiziya "Günün xəbərləri" göstərilirdi. Heydər Əliyevin Moskvaya Nazirlər Sovetinin sədrinin birinci müavini vəzifəsinə irəli çəkilməsi xəbərini atam soyuqqanlı qarşıladı. Mən ona gündüz iş yoldaşlarım olan ermənilərin hərəkətlərini olduğu kimi söylədim. Dünyanın hər üzünü, isti – soyuğunu görmüş atam:

- Allah kərimdir, amma yaxşı olmayacaq, - dedi.

Səhər yenidən adi qayda üzrə işə getdim. Ermənilər dünənkini həvadan bir az düşmüşdülər. Amma tez-tez siyasi söhbətlər edirdilər. Beləcə hadisələr davam edirdi. Onlar tez-tez bu yerlərin erməni torpaqları olduğunu vurğulayırdılar.

Hiss olunurdu ki, kəndə yaşayan ermənilərin kəndə köçü başlanıb. Əgər əvvəllər də kəndin erməni hissəsinin cavanları

hamısı köçüb Yerevana və digər şəhərlərə gədirdilərsə, indi demək olar ki, vəziyyət əksinə idi.

1987-ci ildən başlayaraq isə kənddə kənar adamlar görünməyə başladılar. Daşbulaq kəndi iki hissədən ibarət idi. Güney tərəfdə cəmi 60-70 ev olan azərbaycanlılar, quzey tərəfdə isə 250-300 evdən ibarət ermənilər yaşayırdılar. Kənddə beynəlmillət məktəb var idi. Təxminən 70-80 – ci illərdə erməni ailələrinin çoxu köçüb kənddən getdiyindən məktəbdə şagirdlərin əksəriyyəti azərbaycanlılar idi. Lakin 1987 – ci ildən kənddə görünən bu gəlmə ermənilərin zühur etməsi ilə kənddən köçüb getmiş erməni ailələri geri qayıtdılar. İlin sonuna yaxın rənglər tündləşməyə başladı. 1988-ci ildə Moskvanın Arkadi Volskini Qarabağa göndərməsi isə ermənilərə qol-qanad verdi. Özünün dediyi kimi “inəklərin mayalanmasından tutmuş hərbi məsələlərə kimi hər şeyə” məsuliyyət daşıyan bu general-qubernator ermənilərə çox yaxından köməklik göstərirdi.”

LİVAN ERMƏNİLƏRİ

– Yenə Elman danışır: “Öz gözlərimlə görmüşdüm ki, gəlmə ermənilərin xarici pasportu var. Hamısı da ya Livan, ya da Suriya vətəndaşlarıdır. Onlar kəndə gələndən sonra vəziyyət tamam dəyişdi. İllərlə sözsüz – söhbətsiz olan qonşular arasında tez – tez dava düşdü. Kəndin müxtəlif yerlərində içib keflənmiş “saqqallı qonaqlar” tərəfindən azərbaycanlılar təhqir olundu. Utanıb, çəkinmədən onlar azərbaycanlı əhaliyə köçüb bu yerlərdən tezliklə getməyi təklif edirdilər.

1988 – ci ilin fevralın 15 – dən isə Xankəndində nümayişlər başlandı. Cəmi beş gün sonra fevral ayının 20 – də DQMV – də Ermənistanla birləşmək haqqında tələblərə cavab olaraq azərbaycanlı deputatların iştirakı olmadan Vilayət Deputatları Sovetinin sessiyası keçirildi. Sessiyada erməni deputatlar qərar qəbul etdilər və Azərbaycanın tərkibindən çıxmağı qərara aldılar. Ermənistan Ali Soveti isə qanunsuz olaraq Dağlıq Qarabağın

Ermənistan SSR - ə birləşdirilməsi haqqında qərar çıxardı. Əslində məni siyasət - filan bilmirəm, amma hesab edirəm ki, elə böyük fəlakətin rəsmi başlanğıcı buradan başladı.

Bu başlanğıc anına qədər isə 1983 – 1987 – ci illərdə ermənilər illərlə arzuladıqlarına yaxınlaşmaq üçün çox işlər görmüşdülər. Çağırılmamış qonaqlar olan livanlıların, suriyalıların gəlişinə qədər artıq biz bunu hiss edirdik. Xain, ermənipərəst Qorbaçovun “yenidənqurma”sından sonra onlar daha da fəallaşdılar, əl – qol açdılar.

Həmin illərdən başlayaraq əvvəlki dövrlərdə kənddən köçüb getmiş erməni cavanları sürətlə geri qayıtdılar. 1970 – 80 – ci illərdə kənddə əslində yaşlı ermənilər qalmışdı. Bu sürətli köç-kəç isə məqsədlə imiş. Onların bu gəlişi ilə kənd iki tirəyə bölündü. Onsuz da ayrı – ayrı məhəllələr olan ermənilərlə azərbaycanlılar arasında əsl düşmənçilik başladı. Ermənilər azərbaycanlıları sıxışdırıb kolxozdakı iş yerlərindən çıxarmağa başladılar. Hadisələrin kəsəkəs vaxtında ermənilər artıq atamın da qabağından söz deməyə başladılar. Tanıyanlar bilir ki, heç vaxt o kənddə nəinki sırası ermənilər, heç erməni kolxoz sədri də atama cavab qaytarmayıb.

1986 – ci ildə isə bir gün atam evə dıxor gəldi. Sən demə, illərdir bir yerdə işlədiyi erməni briqadir ona: “daha sənə iş yoxdur”, - deyibmiş. Düzdür, şəhərisi atam kolxoz sədrinin qəbuluna getdi. Onun haqlı tələblərinə tab gətirməyən sədr ona başqa bir sahədə iş verilməsini təpşirmişdi. Amma getdikcə rənglər tündləşdi. 1988 – ci ildə isə artıq atam istəsə belə işləmək mümkün olmadı. Ödür ki, kənddə mal – heyvan saxlamaqla öz həyatını davam etdirdi. Azgün ermənilər yenə atama rahatlıq vermədilər. Elə həmin il 1988 – ci ilin yayında onun ermənilərlə ilk münaqişəsi düşdü.

Atam mal – heyvanı kəndin döşündəki yalda otarmağa aparmışdı. Aradan bir az keçmiş bacım oğlu Rövşən qaranofəs həyətə girdi. Ermənilərin atamla dalaşdıqlarını söylədi. Biz hamımız – mən, qardaşım Eldar (biz ona çox vaxt evdə Alim

deyirdik), bacım Şövkət qaranafəs atamın köməyinə tələsdik. Gedib ora çatanda atamın yüz nəfərdən artıq erməni ilə üzbəüz dayanaraq mübahisə etdiyini gördük. Əslində bu ermənilərin əksəriyyəti qonşu Həsənqaya, Bodara kəndlərindən idilər. Çoxu da Yerevandan, ordan – burdan təzə – təzə köçüb qayıtmışdılar. Ermənilər bu yerlərin məhz onlara məxsus olduğunu və atamın bu qədər mal – qara saxlamağa ixtiyarı olmadığını söyləyirdilər. Biz sakitcə bir tərəfdə dayanmışıq. Atam üzünü onlara tutub:

- Oğul istəyirəm, mənim mal – heyvanıma toxunsun. Özü də buralar mənim doğma torpaqlarımdır. Bu da kolxoz deyil ki, hərə bir ağalıq eləsin. O, əlindəki, yekə çomağı sağ əlindən sol əlinə alıb, dönüb heyvanların dalınca getdi.

Düzü altı – yeddi yük maşınına, traktora, motosikletlə doluşub gələn yüz nəfərdən çox ermənidən səs çıxmadı. Yaşlı Samson kişi:

- Ara, vallah bu dəlidir. Sizə demədimmi ki, Məhərrəmlə işiniz yoxdur.

Ermənilər gəldikləri kimi də yavaş – yavaş çəkilib getdilər. Dəstənin içində xaricdən gələn ermənilər də var idi. Atam da bizə evə qayıtmağı tapşırıb getdi öz işinin dalınca. Öz işi deyəndə ki, kolxoz işinə getməyəndən onun işi fərdi təsərrüfatı ilə məşğul olmaq idi. Mal – heyvan bəsləyir, həyatıni sahədə əkib – becərir. Atamın xasiyyətinə bələd olduğumuzdan biz də ondan heç nə soruşmadıq. Sakitcə evə qayıtdıq. Atam sarıdan nigarançılığımız isə qalırdı. Artıq kolxozdakı və Xankəndindəki müxtəlif iş yerlərinə buraxılmayan qonşular da atamı qınadılar. Dedilər ki, Məhərrəm qarək mal – heyvanı onlar tərəfə keçirməsin. Durar bir xata – zad olar. Hiss olunurdu ki, artıq qonşular beziblər. Çünki onlar kəndin arasına çıxa bilmirdilər. Küçədə görünən kimi xaricdən gələn ermənilər yerli sakinləri azərbaycanlıları təhqir edir, bir yolla dava salmağa çalışırdılar. Onlar həyasızcasına bu yerlərin onlara məxsus olduğunu, bizim isə mütləq bu yerləri tərk edəcəyimizi bildirirdilər. Bir dəfə mən kənd mağazasının qarşısında gəlmələrdən biri ilə dilləşəsi oldum.

Həmişəki qayda üzrə o mənə sataşmaq üçün bir neçə kobud ifadə işlətdi. Kənd mağazasının satıcısına isə müsəlmanlara heç nə satmamağı tapşırırdı. Belə olanda mən ona tərəf bozarıb:

- Sən hardan peyda oldun? Sənin ki yurdun-yuvan deyil, kim sənə ixtiyar verir ki, mənimlə bu cür danışsın?

İndi də o erməninin həyasız, sarışın sifəti, sifətində seyrək tükləri, pişik tükləri tək olan sarı saqqalı gözlərimin qarşısındadır. Cavabını da unutmamışam. Livanlı olan bu erməni dedi:

- Sənə kim deyir ki, mənim ixtiyarım yoxdur. Bu yerlərin şəkillərini mənə göndəriblər, deyiblər ki, burada ermənilər yaşayır. Mən də gəlmişəm bu yerləri qoruyum, torpaqları alıb verim xalqıma. Onsuz da siz buradan çıxacaqsınız, yaxşısı budur tez gedin.

Mən ona bizim bu yerlərdən heç vaxt getməyəcəyimizi, sovet vətəndaşı olduğumuzu və hüququmuzun dövlət tərəfindən qorunduğunu dedim. Livanlı erməni gülürək:

- Nə hüquq, nə vətəndaş? Bura ermənilərin ata – baba torpaqlarıdır. Yəqin, sənin başın xarəbdir, – dedi;

Mən onun layiqli cavabını verib, mağazaya girdim. Lazım olanları alıb yığdım. Səhərdən çöldəki erməni ilə "deyişməmi" dinləyən satıcı qız üzümə baxıb:

- Siz onlara baş qoşmayın. Vallah, bu gəlmələr lap ağıllarını itiriblər, - dedi.

Tamara ilə yaşlı idik. Məktəbdə də eyni sınıflarda oxumuşduq. O, erməni bölməsində, mən azərbaycan. Bu erməni qızı azərbaycan, mən də erməni dilini təmiz bilirdim. Uşaq vaxtından mehriban olmuşduq.

Aldığım ayın – oyunu kağız torbaya yığıb mağazadan çıxdım. Həmin gəlmə erməni bir dəstə erməniyə başına yığıb bərkəndə danışdı. Onun danışığında "Artsax", "Qarabağ" kəlmələri qulaqlarıma çatdı. Onlar öz işində idilər, mənə fikir verən olmadı. Evə gəldim, ilk dəfə hiss etdim ki, vəziyyət çox çətin olacaq. Atam evdə yox idi, mal – heyvanı meşəyə otarmağa aparmışdı".

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Mən hiss edirəm ki, hadisələrin mürəkkəbliyi, keçirdiyi sarsıntılar möhkəm iradəli hesab etdiyim Elmanı təntidib. O, ardıcılığı, xronologiyani nəzərə almadan, yadına düşənləri danışır. Odur ki, onun söhbətlərini, keçmiş haqqındakı xatirələrini olduğu kimi yazıya köçürürəm.

Diktafondan Elmanın səsi gəlir. O, yenə növbəti bir hadisəni danışır:

—“1988 – ci il idi. Yenə təkrar bir hadisə baş verdi. Atam qoyun nobatına getmişdi.

Bu, Sumqayıt hadisələrindən sonra idi. Mən, anamın dayısı oğlu, kiçik qardaşım Eldar, bir də dayım narahat olub atamın dalınca meşəyə getdik. Narahatlığımız əbas deyilmiş. İnanın az keçmədi ki, biz beş nəfərin üstünə min nəfərdən çox erməni gəldi. Bu, qonşu kəndlərdə və bizim Daşbulaq kəndində yaşayan ermənilər idi. Onlar uşaqlı – böyüklü tökülüb gəlmişdilər. Artıq bu vaxtlar kənd iki hissəyə bölünmüşdü. Erməni və azərbaycanlı hissələrinə. Ermənilərin tökülüb gəlməyinin səbəbi atamın qoyunları onların özlərininki hesab etdikləri əraziyə keçməsi olmuşdu. Yenə təkrar hadisə idi. Amma bu dəfə gələnlərin əllərində silah əvəzinə ucu nizə tək itilənmiş, çoxu da qarmaq tək düzəldilmiş armatur, sapı iki metrədən çox olan baltalar, yaba və sair var idi. Bəzilərinin əlində silah da görünürdü.

Ermənilər bu soyuq silahları düzəltmişdilər ki, ucu nizə kimi olan armatur silahları insana sancan kimi onu geri çəkməklə qarşısındakı adamın ürəyini, daxili orqanlarını çəkib çıxartsınlar. Uzunsaplı baltalarla elə kənardə dayanmaqla qarşısındakı şəxsi iki yerə parçalasınlar. Artıq onlar qondarma “Sumqayıt hadisələri”ni bəhanə edib quduzlaşmışdılar. Dağlıq Qarabağda da ölüm – itim başlamışdı. Qonşu kəndlərdə də, bizim kənddə də öldürülənlər var idi. Əgər əvvəllərdə gəlmələr at oynadırsa, indi kənddə yaşayan ermənilər də bizə düşmən kimi baxırdılar. Yerli hesab etdiklərimizin də üzü dönmüşdü. İllərlə mehribançılıq etdiyimiz, hərəkətlərində heç nə hiss olunmayan insanlar da üstümüzə gəlir, kənddən köçüb getməyimizi tələb edirdilər. Bizim isə sonadək

qalıb yaşamaq, kənddən çıxmaq fikrimiz qəti idi. Atam belə qərara gəlmişdi.

Bir bulaqdan su içdiyimiz, bir kəndin havasını udduğumuz, illərlə kirvə deyib gedib – gəldiyimiz ermənilərin düşmənçiliyini anırdıra bilmirdik. İndi o illərdən keyli uzaq olsa da, fikirləşirəm ki, bu hadisələrdə hər birimizin səhvi kifayət qədərdir. Ən azından biz öz övladlarımıza vətən sevgisi ilə yanaşı, millət sevgisi, xalq məhəbbəti də tərbiyə etməliydik. Bu qədər beynəlmilətçilik, bu qədər tolerantlıqımız olardı?

Yəni biz Livan, Suriya erməniləri qədər də yox idik?”

Qısa arayış:

Elmanın “düyün düşmüş” yaddaşından qopanların arasında ailələri haqqında olan məlumatları da dinləyirəm:

“Atam Şahveronov Məhərrəm Çodar oğlu 1930 – cu ildə Şuşanın Malibəyli kəndində doğulub. Atamın atası əslən Ağdam rayonundan olub. Atamgil iki qardaş olublar, yetimliklə böyüyüblər. Atadan – anadan yetim qalan atamgil əmilərinin himayəsində yaşayıblar. Nənəmin adı Qərənfil olub.

Bəhrəm əmin Qarabağ hadisələrindən əvvəl dünyasını dəyişib.

Biz isə ailədə beş uşaq olmuşuq. Böyük bacım Şövkət, qardaşım Telman, mən, bacım Mirvari və kiçik qardaşım Eldar. Biz çox vaxt Eldarı Alim adı ilə çağırırdıq. Onunla Xocalıda döyüşənlərin çoxu da onu Alim adı ilə tanıyır. Mən və qardaşım son daqiqələrə qədər Xocalının müdafiəsini təşkil edənlərin sırasında olmuşuq. Düzdü Eldar fevralın 13 – də Şövkətin tələbi ilə özündən asılı olmayan səbəbdən Xocalını tərk etməli oldu. Mən və anam isə kənddən sonuncu çıxanların sırasında idik.

Anamın adı Qarateldir. O da adicə kənd qadını idi. Bizi tərbiyə etməklə məşğul idi”:

Bandit Slavik

Hadisələr qızıışanda Daşbulaqda da həyat öz məcrasından çıxır. İlk əvvəl üzü dönanlərdən biri də kənd məktəbində idman müəllimi işləyən Slavik Karapetyan olur. Bu o Slavikdir ki, güc – bəla texnikumu bitirmiş və uzun illər Daşbulaq kənd məktəbində bədən tərbiyə dərslərini tədris etmişdi. İş – peşəsi araq içmək, əyyaşlıq etmək idi. Kəndə gələn ilk livanlıları da Slavik qonaq saxlamışdı. Yəni Elmanın yanıqlı səsinə dinləyirəm:

– “Slavik əslində son vaxtlar banditə çevrilmişdi. Azərbaycanlıları küçədə söyür, təhqir edirdi. Lazım olanda isə livanlılara yol göstərirdi, azərbaycanlılar yaşayan məhəllələrdə dava – mərəkə qoparırdı. Birdən – birə bu bisavad, davakar erməni qoydular kolxoz sədri. Bu vaxt artıq 1988 – ci ilin fevralı idi. Ayın ortalarından hadisələr qızıışdığından azərbaycanlılara qarşı münasibət tam dəyişmişdi. Daha heç kimi kolxoz işinə buraxmırdılar. Kənd tam ermənilərin nəzarətində idi”.

Slaviklə bağlı Qaratel xanımın dediklərindən:

– “Əslində Slavikin soyu – kökü məlum deyildi. Onun atasının kimliyi haqqında kənddə heç kim heç nə bilmirdi. Anası Siranuş kənddə yüngül əxlaqlı qızlardan hesab olunurdu. Hələ lap cavan ikən kənddə ad çıxarmışdı. Kəndin cavan oğlanlarını yoldan çıxarar, əyyaş erməni kişiləri ilə gecə yığıncaqlarının təşkilatçısı olardı. Heç qonşuları olan erməni qızları da ondan razılıqla danışırdılar. Bir sözlə Siranuş burdan batar, ordan çıxardı. Tez – tez kəndə gələn şoferlərə qoşulub Bakıya, İrəvana, Tiflisə gedərdi. Belə gedişlərin birində Siranuş xeyli vaxt görünmədi. Bir neçə aydan sonra kəndə qağıdan Siranuş hamilə idi.

Bax, Slavikin həyat taleyi belədir. Qara günümüz də bu bənditin kolxoz sədri olmasından sonra başladı”.

Yəni Elmanın səsinə dinləyirəm:

– “Slavik kolxoz sədri olan kimi bütün azərbaycanlıları işdən qovdu. Tapşırıq vermişdi ki, bir nəfər də olsa türk (azərbaycanlı – V.A.) bu kolxozda işləyə bilməz. Elə bil kolxoz onların dədsindən qalmışdı. Lap ilk günlərdə atam kolxoz sədrinin

otağına getmiş, əslində lap hücum çəkmişdi. Yanında olanlar söyləyirdilər ki, onların arasında ciddi mübahisə olubmuş. Atam kolxoz sədrindən tələb edir ki, azərbaycanlıların hüquqlarını tapdalamasın. Slavik isə rişxəndlə atama cavab veribmiş ki, sizin hüquqlarınız keçən ildən yoxdur. A kişi, indi də Moskvada Heydər Əliyeviniz yoxdur ki?

Bu məqamda atam onun üstünə hücum çəkmiş:

– Onda mən sənin gözlərini tökərəm. Bilərsən ki, biz kimik, – demişdi.

Səs – küyə gələnələr onları aralamış, Slavik isə atamı hökumətlə hədələmişdi.

Elə həmin axşam qoca ermənilərdən bir neçəsi atama yaxınlaşmış:

– Vallah, Məhərrəm, bunun sonu yoxdur. Heç biz də istəməzdik ki, belə olsun. Amma bu indiki uşaqlar başqa cür fikirləşirlər. Qan – qada olmamış köçün bu kənddən.

Atam əsəbi halda:

– Doğma torpağımdan hara köçməliyəm? Köçmək haqqında fikirləşməyin. Bu yer mənim babalarımın yurd yerləridir, – deyib onlardan aralanmışdı.

Həmin axşam evdə qanqaralıq oldu. Əsəbi olan atam heç çay – çörək də yemədi. Elə səhəri gün Əsgəran milisindən gəlib, atamdan izahat aldılar. Sən demə, əclaf Slavik atamdan şikayət edibmiş. Elə bil ermənilər sözləşmişdilər. Kəndə gələn milis saho müvakkili də atama qansız – qadasız bu kənddən köçüb getməyi məsləhət görmüşdü. Erməni kapitan sonra gec olacağını, hökumətin bizi müdafiə edə bilməyəcəyini də bildirmişdi. Sonradan atam Ağdama gedib, kənddəki özbaşınalıqlar haqqında Mərkəzi Komitəyə şikayət teleqramları göndərdi.

Daşdan səs çıxdı, Mərkəzi Komitədən yox”.

Ananın gileyi

Qaratel xala danışır :

— “Mən Qasımova Qaratel Bəhmən qızı 1938 – ci ildə Şuşa rayonunun Şıran kəndində anadan olmuşam. Atam dövrünə görə savadlı şəxs hesab edilib. Sovet hökumətinə can – başla qulluq göstərib. Böyük Vətən müharibəsi başlayan vaxt-larda da kolxoz sədri işləyirmiş. Müharibə başlayan kimi könüllü olaraq cəbhəyə gedib, bir daha geri qayıtmayıb. Anam Gülüstən atamdan sonra bütün ömrünü balalarına həsr edib. Min bir əziyyətlə bizi böyüdüb”.

Qaratel xalanın gözlərində qəm – qüssə görürdüm. Hiss edirdim ki, danışmağa çətinlik çəkir. Illərini izini ağı birçəklərində, həyatının əzablı anlarını özünü qırışlarında gəzdirən bu azərbaycanlı qadın qürurunu sındırmaq, ağılamaq istəmir. Mən onun gözlərinin dərinliyində bir işıq görürəm. Yaşamaq işığı, ağı günləri soraqlayan işıq. Onu dinləyici baxışlarımdan uzaq etmək, gözlərindəki qəm – kədər ifadəsinə şahid olmamaq üçün mən üzü pəncərəyə çevrilirəm. Elə oradanca bomboz yataqxana binasının həyətidəki yoluq – yosma damlara baxıram. Anbar, toyuq hini, maşın qarajı kimi istifadə olunan yastı – yapaqə tikililər. Bu tikililər qaçqın yaşayış məskənlərinin (əlbəttə ki, son zamanlar tikilən qaçqın qəsəbələrini istisna olunmaqla – V.A.) şahidlik pasportlarıdır. Üçüncü mərtəbədə olsam da, baxdığım istiqamətdə görünən yalnız peşə liseyinin əsas binası və qonşu yataqxanadır.

Qaratel xala danışır:

– “Biz Daşbulaqdan Xocalıya 1989 – cu ilin sonuna yaxın köçdük. Bu köçə qədər kəndi bir neçə dəfə tərk edib, yenidən qayıtmışdıq. Amma bu son köç oldu. Həmin il dekabr ayında bizi çağırır Daşbulaq poçtunda pensiyalarımızı verdilər. Kəndə rus əsgərlərinin müşayiəti ilə getdik. Ermənilər bizə mümkün qədər uzağa köçməyi təklif edirdilər. Deyirdilər ki, sizə Qarabağ torpaqlarında yer yoxdur. Buralar bizim ata – baba torpaqlarımızdır. Elə bil hamısının üzünü birdən dönmüşdü, sanki

heç bizi tanımaq belə istəmirdilər. Elə hadisələr başlayan kimi bu hiss olundu. 1987 – ci ildən etibarən bizi bulaqdan su gətirməyə də qoymurdular. Dörd – beş yaşlı erməni uşaqları da bulağın başında bizi söyür, vedrələrimizi, səhənglərimizi dağıdıb, qaçırdılar.

Düzü Daşbulaqdan çıxmaq bizə ağır gəlirdi. Hələ Baxçeyişgilin hadisəsində (bu hadisəni Elmanın dilindən eşitmişdim – V.A.) Məhərrəm dedi ki, biz heç yana köçən deyilik. Axı niyə də köçəydik. Daşbulaqda bizim beş övladımız doğulmuşdu. Bu kənd onların vətəni deyildimi? Nə vaxtdan 200 il bundan əvvəl bu torpaqlara köçüb gələnlər torpaq iddiasında olmuşdular? Hamı bilirdi ki, o vaxt ulu babalarımız burada onlara sığınacaq veriblər. Daha torpaqları onlara bağışlamayıblar ki?...”

Qaratel xala bu sualı kimə verirdi, heç özü də bilmirdi. Amma içindəki yanğı, gözündəki od – alov baxışlarından hiss olunurdu. O, dərindən nəfəs alaraq söhbətini davam etdirir.

– “Daşbulaqda Məhərrəmlə min bir əziyyətlə ikimərtəbəli ev tikdik. Düzü, ondan əvvəldə bir ev tikmişdik. Amma bu təzə evdə demək olar ki, yaşamadıq. Səkkiz otaqdan ibarət olan təzə evi 1987 – ci ilin əvvəllərində tam istifadəyə verməmişdik.

Uşaqlar köhnə evimizdə doğulmuşdular. 1957 – ci ildə böyük qızımız Şövkət, 1960 – ci ildə isə oğlumuz Təlman doğuldu. Təlman ali təhsillidir. Hadisələr başlanmamışdan əvvəl təyinatla Rusiyaya gedib və orada çalışır. Sonra 1961 – ci ildə Elman, 1965 – ci ildə Mirvari dünyaya gəldi, sonbeşiyimiz olan Eldar isə 1971 – ci ildə doğulub.

1988 – ci ildən başlayaraq ermənilər bütün kəndləri boşaltmağa başladılar. Onlar heç nədən çəkinmir, evləri yandırır, adamları öldürürdülər. Qonşularımız Məhəmməd, İsmayıl və başqaları artıq köçüb Xocalıda məskunlaşmışdılar.

1988 – ci ilin sentyabrın 18 – də ilk dəfə Xocalıya böyük erməni hücumu oldu. Bu o vaxtlar idi ki, vilayətdə fəvqəladə vəziyyət elan olunmuşdu. Guya ki, sovet orduyu asayışı qoruyurdu. Əslində bu qoşun hissələri də erməniləri müdafiə edir, onlara silah – sursat da verirdi. Yoxsa, yalın əllə ermənilərin bizi

gücü çatmazdı. Həmin gün ermənilər əslində Ağdam camaatının Stepanakertə hücum edəcəyini ehtimal edirdilər. Hər şey tərsinə oldu, onlar özləri Xocalıya hücum etdilər. Xocalı camaatı onların layiqli cavabını verdilər.

Hadisələr günü – gündən mürəkkəbləşirdi. Daha Daşbulaqda yaşamaq mümkün deyildi. Demək olar ki, kənddəki azərbaycanlı ailələrin hamısı köçüb getmişdilər. Onların çoxu Ağdama, Ağcabədiyə və başqa yerlərə köçürdülər. Kənddə mal – heyvan saxlayan təkə biz idik. Dəfələrlə ermənilər Məhərrəmə hücum etmiş, onun mal – heyvanını əlindən almağa çalışmışdılar. Amma o, bu silahlı dığaların cavabını vermişdi.

Mən də, uşaqlar da kişiyyə yalvarırdıq ki, sat bu heyvanları getsin. Məhərrəm isə kənddən köçmək fikrində olmadığını ısrarla bildirirdi.

1989 – cu ilin 17 noyabr tarixindən sonra daha kənddə yaşamaq müşkülə çevrildi. Son olaraq evimizə yerli ermənilər gəldilər. Onlarla illərlə qonşuluq etmişdik. Bizə bildirdilər ki, nə qədər ki, qan tökülməyib kənddən çıxın Yoxsa, bu gecə sizin eviniz də, özünü də yandıracaqlar. Daha uşaqlar bizi eşitmirlər. Bu qoca ermənilər Məhərrəmlə illərlə yoldaşlıq etmişdilər. Bilirdilər ki, bu işin axırı yaxşı olmayacaq. Onlar qayıdıb gedəndən sonra Məhərrəmi çətinliklə yola gətirib, sonuncu olaraq kənddən köçdük.

Mən Ağdama köçməyi təklif etsəm də, Məhərrəmin fikri qəti idi. Dağlıq Qarabağdan bir addım da kənara qoymamaq. O, “adam yurdunu qoyub qaçmaz, ölsək də, bu torpaqda öləsiyik”, – deyirdi.

Xocalıya köçəsi olduq. Xocalının lap kənarında bir ev aldık. Onda Xocalıda böyük tikinti işləri aparılırdı. Əslində üç hissədən ibarət olan Xocalı şəhərə çevrilirdi. Şəhərdə yeni binalar, çoxlu fin evləri tikilirdi. Bizim ev aldığımız hissədə yaşayanların çoxu Fərqanə hadisələri vaxtı Özbəkistandan köçənlər idi. Məhərrəm bu hissəni ona görə seçmişdi ki, təsərrüfatla məşğul ola bilsin. Çünki bura Xocalının aeroport istiqamətindən kənar tərəfi idi. Düzdü, bu istiqamətdə Mehdiyənd yerləşirdi. O vaxtlar bu kənddə ermənilər

yaşasa da, kişinin fikri qəti idi. Mehdiyəndə Xocalı arasındakı sahədə heyvandarlıqla məşğul olmaq. Çünki bu ərazi bizim Daşbulaq kəndinə məxsus idi. Oldu da. Kənddən cəmi 250 – 300 metr kənarda bir böyük tövlə tikdi. Elə oradaca mal – heyvanını saxladı.

Düzdü, heç biz də bu qədər atışmanın, güllə yağışının altında heç nəyi vecimizə almırdıq. Ermənilər tez – tez Xocalıya hücum edir, bizimkilər isə sayı – hesabı bilinməyən tikinti işi aparırdılar. Guya ki, yeni şəhər salırlar. Bilmirəm, qorunmayan şəhər kimə lazımdır? Bu, o vaxtkı Azərbaycan rəhbərliyinin xalqın gözüne küll atmasından başqa bir şey deyildi. Ən gülməli hal o idi ki, Əsgəran yolu tam bağlanandan sonra vertolyotlarla mişar daşı daşayıb, gətirib tikirdilər. Ermənilər də deyirdilər ki, tikin – tikin onsuz da hamısı bizə qalacaq”.

Qaratel xalanın səsi qırılır. Mən onun nurani çöhrəsinə baxıram. Bu ağbırçək ananın içində olan gizlidlər üsyan edir. Amma o, yenə də öz hissələrini boğur:

– “Bilirsiniz elə bil Xocalı bu millətə ədalət dərsi vermək üçün də lazım imiş”.

İxtiyar qarı yenə susur. Hiss edirəm ki, dediklərini saf-çürük edir. Dinmirəm. Yenə Qaratel xala danışıq:

– “Kaş, o qanlı faciə heç olmayaydı. Neyləməli, oldu. Bəs, olandan sonra neylədilər. Düzdü, ölüb-itənləri bu gün də axtarırdıq. Elə o vaxt da axtardıq. A bala, “dərd gələndə batmanla gələr”, – deyirlər. Dərdin də bir çarəsi var da. Bəs bizim o vaxtkı başbələnlər neylədilər. Kasıb – kusuub, kimsəsi qalmayanları Ağdamda Uzundərə adlanan yerdə dəfn etdilər. Yiyəsi olan beş-üç nəfəri isə Bakıda “Şahidlər xiyabanında”. Etirazım yoxdur. Qoy belə olsun. İnanın, Uzundərədə daha qeyrətli, daha qoçaq, namuslu Vətən qızları uyuyur. Yandıqım odur ki, onları indi də ziyarət edə bilmirik. Elə o vaxtdan onların da qəbirləri işğal olundu. Olmazdı ki, elə qız – gəlinlərin, uşaqların hamısını Uzundərədəki qəbiristanlıqda basdıraydılar. Daha seçmək nə

lazım idi? Bu beş – altı nəfərin nəyi Uzundərədəkilərdən artıq idi?”.

Qarının səsi yenə kəsilir. Gözləyirəm, danışmır. Könlümdən keçir ki, gileyinə aydınlıq gətirsin. Oğlu Elmanın, qızı Şövkət bacının üzünə baxıram. Hər ikisinin Qaratel xalaya baxan narazı baxışlarını tuturam. Deməli, onlar bu gileydən narazıdırlar. Bu səbəbdən də yenə qoca müsahibimə üz tuturam:

– Kimdi o beş – altı nəfər, ay Qaratel xala?

Qadın donmuş sifətinə bir az da soyuqluq gətirərək, əllərini yelləyir:

– “Eh, ay bala, heç. Gərək bu mövzuya qayıtmayayadım. Onlar da bizimkilərdir. Sən allah, soruşma daha. Deyəsi də deyiləm. Onsuz da dediklərimi yazsan, bəsdir. Oxuyanlar özləri biləcək. Qoy, heç olmazsa vicdanları qarşısında hesab versinlər”.

Qarı susur. Deyəsən, danışmaq havəsində deyil. Başa düşürəm ki, fikri qətidir. Odur ki, israr etmirəm. Onun ədalət dərsi ifadəsi isə açılmamış qalır. Fikirləşirəm ki, sonra danışar.

Şövkətin xatirələri

Onu çoxdan tanıyırdım. On ildən artıq bir dövrdə hər il cəmi bir dəfə görüşmüşdük. Hər il 26 fevralda. Xocalı faciəsinin ildönümü tədbirlərində. Elə o bircə günlə Şövkət bacı olaraq mənim illik təqvim günlərimə “hopardı”. Sadə və səmimi idi. Hiss edirdim ki, yanğı və nisgil onu narahat edir, hansı bir dərdsə daxilində hayqırır. Vətən, torpaq haqqında danışanda gözlərindən məhəbbət, səsinə səmimiyyət yağardı. Amma bu gözlərin dərinliyində bir qəzəb gizlənmişdi, bir nisgil gördürdüm Şövkət bacının gözlərində.

Sonuncu dəfə qardaşı Elmanla: “atamdan yazın”, – deyəndə də onu göynədən nisgilə son qoymaq, bir qədər yüngülləşmək istəyirdi Şövkət.

Elmanla, Qaratel xala ilə söhbət edəndə bəzi məqamlarda hadisələrin xronologiyasına düzəliş verəndə onun iti hafizəsi,

dərin yaddaşı da olduğunu kəşf etdim. Sonra fikirləşdim ki, axı necə də olmasın. Bu hadisələri unutmaq olarmı? Odur ki, Şövkətin xatirələrini yazmağa çalışdım.

– “Bilirsiz atam adı adam olmayıb. Düzdü, heç bir vəzifəsi – filanı yox idi. Amma çox vəzifəliyərdən sayılan kişi idi. Kənddə heç kim onun sözününün qabağından söz deməzdi. Qoçaq və qorxmaz kişi idi. Heç vaxt haqqı nahaqqın ayağına verməzdi. Hadisələr qarışanda da ermənilərin kənddə qorxduqları, lap bəzən hörmət qoyduqları bir kişi vardı. O da mənim atam Məhərrəm idi. Şövkətin sızılıtlı səsi yenə kəsilir. Onun qəzəb, kin dolu gözlərində bir cüt yaş gilələri. Yazıq – yazıq üzümə baxır. Mən onun gözlərindəki yaş heç nəyə bənzədə bilmirəm. Nə bulaq suyuna, nə şeh damlasına. Bu iki damla yaşın sonu yoxdur. Bilirəm ki, bəziləri kimi Şövkət üçün – üçün ağlayıb sızılıtlarını göz yaşlarına çevirmir. İri tirmə şallarının atayını, cib yaylığını göz yaşları ilə isladanlardan deyil Şövkət. Onun gözlərindəki yaş damlaları qəzəb, kin səlidir. Bu sel ana fəryadının, bacı, qız ləyaqətinin vulkansayaq püskürəcəyi gün daşacaq, aşacaq və quruyacaq. Bax, inanıram ki, onda Tomris ana, Həcər ucaşatlı, Nigar ləyaqətli Azərbaycan qadını döyüşə yollanan oğullarına, qardaşlarına kin, qəzəb parıltılı gözlərlə yaxşı yol söyləyəcək, xeyir – dua verəcəklər. Ağlamayacaqlar, sızılmayacaqlar. Elə bayaqdan gözlərimi otaqda asılmış bir cüt şəkilsə zillədiyimdən xəyaldən məni Şövkətin səsi ayırır:

– “Bilirsən, qardaş, illərdi içimdə gəzdirdiyim ata nisgili, danışmağa çətinlik çəkdiyim ata dərdsi məni bu xahişi etməyə vadar edib. Elə deyirəm atamdan yazın, atamdan yazın. Bəlkə də düşünürsünüz ki, bu qız dəlidi, nədi? Bilirəm, hər bir qarabağının, hər bir xocalının dərdsi böyükdü. Vallah, daha daşıya bilmirəm bu dərdsi. Kaş, ölüsündən – dirisindən bir xəbər çıxaydı. Gözlərim hər yerdə onu axtarır. Bəzən avtobusla yol gəndə, lap piyada adamların sıx olduğu yerlərdə onu “tapmışam”.

Boyu – buxunu, yerışı, enli kürəkləri elə onunku olub. Döndüb yüyürmüşəm. Çatmışam o adama. Yaxınlaşıb boynunu

qucaqlamaq, sevinmək istəmişəm. Son anda görmüşəm ki, yox bu, o deyil. Bu, mənim atam deyil, başqasının atası, başqasının qardaşdır. Belə anlarda içimdəki sevinmək həvəsi birçə anda ölüb. Amma sonradan bu həvəs yenə baş qaldırıb. Sevinmişəm ki, heç olmasa başqalarının atası, qardaşı sağdır.

Bax, buna görə deyirəm yazın. Yazın ki, heç olmasa dərdim yüngülləşsin. Qoy bu yazı tək mənim atamın yox, bütün Xocalı qurbanlarının xatirəsini özündə əks etdirdisən. Mənim atamdan yox, bütün xocalılardan yazın”.

Deyəsən, Şövkətin fərdləşmiş dərdi, şəxsi nisgili ictimailəşirdi. Əvvəlki görüşümüzdə də, elə bu günkü söhbətə başlamamışdan əvvəl də dəfələrlə məhz atası Məhərrəm kişidən yazılmasını bir növ “tələb edən” Şövkət indi: “bütün xocalılardan yazın”, – deyirdi. Düzü, Xocalı tək bizim yox, dünyanın dərdidir. Cahan yarandığı gündən belə vəhşilik, belə qətləmə görməyib. Nə Sonqmi hadisələri, nə Xatun vəhşiliyi, nə də Xirosima, Naqasaki qırğınları bu bəşəri cinayətlə müqayisəyə gəlməz. Bəşər tarixində Xocalı qətləməni xatırladan başqa bir vandalizm nümunəsi yoxdur. Hansı səbəbdənsə bu mövzuda can yağımızı əridə biləcək yazılar, bitkin əsərlər də yoxdur. Elə bil hələ doğunca “həzm edə” bilməmişik bu mövzunu. Elə özüm də təəccüblüdür. Məgər bunu bizə Şövkətmə deməlidir, Elmanımı israr etməlidir.

Elə içimizdə birçə doyumluq Xocalı dərdi varmı? Bəs Xocalıda önlənlər doğmalarımız, əzizlərimiz deyilmi? Axıdılan qanlar, haqsız qurbanlar bizim deyilmi? Kimsə tələb etməli deyilmi bu qətləmənin hesabını? Kiminsə dərdi – səri tarixdə qalmalı deyilmi? Yazılanlar da çoxdur. Sağ olsun bəzi qələm sahiblərini, yaxşı ki, Xocalıdan yazıblar. Amma gərək çox yazılsın, özü də lap çox.

Yox, kimsə yazacaq bu dərd – sərəlrimizi. Mən inanıram. İnanıram ki, bir zamanlar sovet ideologiyalıdır deyərək, nöinki arxivlərə atılmış, lap məhv edilmiş “gənc qvardiyalar” yazılacaq. Bu yeni qvardiyaçılar milli məniyyə köklənən qəhrəman gənclərimiz olacaq. Onlar nə ölümdən, nə döyüşdən qorxmayacaq.

usanmayacaqlar. Doğma torpaqlarımızı yağrı düşmən tapdığından xilas edəcəklər. Bu gün lap yaxındadır.

Qonşu otaqda körpə səsi eşidilir. Bu səssə, bu qığıltı sakit, sülh havalı bir arzusunun gerçəyidir. Səhərdən qan – qadaya köklənən fikirlərimizin üstünə günəş doğur. Hə, məhz qığıltıdır eşitdiyim səssə. Bəxtəvər durna köçünün sülhün hökm sürdüyü ərazidən uçarkən çıxardığı qığıltıya, gecəli – gündüzlü sinəsini tikanlarına səngər etdiyi açılmış qızılgülün həzzini çıxaran bülbülün səsinə bənzəyir bu səssə. Bu səsdə yaşamaq həvəsi var. Hiss olunur ki, qalın karton arakəmə ilə kəsilmiş divarın o üzündəki balacanın ağlamaq fikri yoxdur. Duyuram ki, əlləri ilə öz işıqlı dünyasını qucaqlayan bu körpə ətrafdakıların diqqətini bax beləcə “calb etmək” istəyir. Mənəm dünyanı xilas edəcək qüvvə demək istəyir. Dünyada oxşarı olmayan xoş avaz hamının diqqətini çəkir. Qarşı tərəfdəki bomboz yataqxana binasının boz sifətindən baxışlarımı aralayıb solə yönəlirəm. Səhərdən gözləri dolmuş, əlindəki dasmalı gizli – oğrun islatmış Şövkət bacı ilə baxışlarımı toqquşur. Onun üzündə yeni bir dünya, yeni bir sevinc var. Ürəyi quş tək atlanan nənə ürəyi qonşu otağa uçur. Hə, hə səhv eşitmədiniz. Uçur, bu gedış deyildi. Uçuş idi. Gələcəyinə, bəxtəvərliyinə uçan bir azərbaycanlı nənənin sevinc dolu uçuşu.

Qığıltı kəsilir. Karton divarın o üzündə “şəkərim, qəndim, balam”-deyən nənənin bəxtəvər gülüşləri eşidilir. İlahi, insan necə də mürəkkəb məxluqdur. Onun ürəyi neçə hissədə ibarətdir. Burda hər şey sevinc də, qəm də, kədər də özünə yer tapa bilir. Gözlərim ara qapıdadır. Şövkət qapıdan sinəsinə sıxdığı, dodaqları ilə təmas duyduğu bir körpə uşaqla çıxır. Uşaqlar bəxtəvərəsinə güllümsəyir. Onun üçün hələlik nə Xocalı var, nə də müharibə. O, öz bəxtəvər dünyasındadır. Həç özü bomboz olan bu yataqxananın necəliyinə, harəliyinə da varmı. O, öz bəxtəvər dünyasındadır. Nənəsinin təməsindən xoşlanı, sifətini onun üzünə daha bərk sıxaraq güllür. Otaqda mənim olmağım da onun üçün adidir. Çünki onun öz iç dünyası var. Günəşli, işıqlı, çörəkli, ruzili dünya. Onun bolluq dünyası sülh dünyasıdır.

Şövkət "nəvəmdir", - deyib, körpəni o biri otaqda anasına təhvil verir. Yenidən qayıdır. Hiss edirəm ki, hisslərində yenilik olub, danışmaq istəyir. Diktafonun düyməsini basıram.

- "Nəvəmdir Arzu. Rövşənin iki uşağı var. Arzu, Nicat. Allaha qurban olum, onlar olmasa, bağrım çatlar. Rövşən evə nadir hallarda gəlir. Bilirsiniz də hərbiçilərin həyatını. Elə o vaxt ali hərbi məktəbə qəbul olunanda çoxları mənə dedi. Söylədilər ki, elə olacaq ki, sən Rövşəni illərlə görə bilməyəcəksən. Qoy gedib başqa peşə tapsın. Yeganə övladındır. Özün də təksən. Dedim, mən oğlumun arzusunu əleyhinə gedə bilmərəm. Qoy könlü necə istəyir, elə də olsun. Bilirdim ki, başqa cür də ola bilməz. Çünkü onun qəlbini lap körpəlikdən vətən sevgisi, yurd sevgisi "işğal etmişdi" Həmişə oyunağı boyundan asdığı avtomat olmuşdu. Bu oyunaq silahla o daim öyünür. "Qarabağı mən azad edəcəm"- deyirdi. Mən buna inanıram. İnanıram ki, Qarabağa azadlıq bayrağını sancan əsgər mənim Rövşənim olacaq.

Hə, siz inanın buna. O, çox qorxmaz və mərd oğlandır. Qulluq etdiyi hərbi hissədə ən intizamlı və bacarıqlı zabıtlərdən biri hesab olunur. Düzdü, son zamanlar səhətdə xırda problemlər yaranıb. Həkimlər onu ordudan tərxis etmək istəyirlər. O isə razı deyil, deyir Qarabağı azad edək, sonra baxarıq.

Hə, Arzunu da, Nicatı da çox sevir. Hər dəfə gələndə mənə ki, a bala, gəl bu balaların yanında dayanmaq olur. Bilirsiniz onda nə deyir? Rövşən deyir ki, qoy uşaqlar darıxmasınlar, onlar bilməlidirlər ki, mən Vətənə xidmət edirəm"

Şövkət bacı fasilə vermiş kimi bir anlıq dayanır. Rövşənin dediklərini təsdiq etmiş kimi qonşu otaqdan körpə Arzunun şən gülüşləri eşidilir. Kimsə Arzunu güldürür, karton divarın o üzündə bir bəxtəvər körpə dəlicəsinə uğunub gedirdi. Hamımız körpə gülüşünə diqqət kəsilirik. Qaratel xalanın da donmuş sifətindən sevinci ışırtıları görürəm. Pəncərədən çölə boylanıram. Elə bil hiss edirəm ki, bomboz yataqxananın bomboz sifəti də güllür. Qəfildən dönüb nəzərlərimi Şövkət bacıya dikirəm. O da güllür.

- Arzudur, - deyir, yaqin, Nicatla oynayır.

Hamı gülümsəyir.

Bayaqdan dayanan səsyazan cihazın düyməsini basıram. Şövkət davam edir.

- "O vaxt belə deyildi. Xocalı işğal olunanda ortada qaldıq. Demələrinə baxmayın. Bu xalq cəbhəsi var ha, elə bizi yaman günə onlar qoydu. Yəni sağ olsun yaxşı adamlar."

Şövkət fasilə edir. Yan tərəfdən, stolun baş tərəfində mənimlə üz-üzə oturmuş Elmanın səsinə eşidirəm.

- "Kürdəmirə biz özümüz gəldik. Bizi də atdılar, ortaltıqda qaldıq. Soyuq, qar idi. Yadımdadı da doxsən ikinin qışı. Elə bil təbiət də ağlayırdı. Sanki yas tutmuşdu ana təbiət şahidlər üçün. Qar, soyuq, şaxta"...

Elman bir anlıq dayanır. Aprelin sonları olamasına baxmayaraq sanki üşüyürəm. Məni istəyən Armanın ortasında üşüdən elə doxsən ikinin şaxtalı, sazaqlı fevralıdır. Canımdakı üşütmələr elə o vaxt Xocalıdan gəlib. Odur ki, Elmana baxıram. Onunla dönüb Şövkətə, Qaratelə xalaya baxırıq. Baxışlarımız birləşir. Elə bil hamı üşüyür. Otaqdakı buzu Elmanın səsi qırır.

- "Hə, hələ biz Daşbulaqda olanda bizim kəndi Kürdəmir rayonuna təhkim etmişdilər. Bizə kürdəmirilər yardım edirdi. Ermənilərin narahatlıq yaratmasına baxmayaraq onlar bizə ərzaq, paltar, lap bəzən silah da götürürdülər. Yollar bağlandıqdan sonra əlaqə kəsildi. Biz Xocalıda olanda da bizə Kürdəmirdən yardım gəlirdi. Düzü, doğma bilib, o vaxt buralara üz tutduq. Sağ olsunlar, bizi yerləşdirdilər. Rəhmətlik Soltan müəllimin (o, vaxtlar Kürdəmir RİH – in başçısı işləmiş Soltan Hüseynov nəzərdə tutulur – V.A.) Allah ömrünü uzun eləsin Taleh müəllimin (hazırda Astara RİH – in başçısı Taleh Qaraşovdan səhətdədir – V.A.) köməyi çox oldu. Bizi burada yerləşdirdilər. Sonralar da lap uşaq kimi nazımızı çəkərdilər. İndi də ki, sağ olsunlar. Başda RİH – in başçısı Fəxrəddin Məlikov olmaqla hamı bizə qayğı göstərir. Allah Prezidentimiz İlham Əliyevə kömək olsun. Bizim hər birimiz dövlətin qayğısı ilə əhatə olunmuşuq. Fəxrəddin müəllim həm özü, həm də işçiləri bizim bütün

tələblərimizi həssaslıqla yerinə yetirirlər. Əslində bu tələb deyil, ehtiyacdı. Ehtiyaca möhtac olmaq isə çətindi. Elə ona görə də çox vaxt özümüz vəziyyətdən çıxmağa çalışırıq”.

Elman dayanır, yenə söhbəti şövkət davam etdirir.

– “Bu gün danışımlarına baxmayın. O vaxt mən sonuncu vertolyotla Xocalıdan çıxanlardanam. Aman allah, o gün getsin, gəlməsin. Hə, axırncı vertolyot fevralın 13 – də gəldi Xocalıya. Əslində bu vertolyot adamları aparmağa gəlməmişdi. Çörək, un gətirmişdi .

Amma hökumətdən əlimiz üzüldüyündən qız – gəlin şəhərdən çıxmağı qərara almışdı. Onsuz da Xocalıda qalanlar ölümlə üzbəüz idilər. Onlar da qalıb döyüşlərin ailələri idi. Bizdən isə heç kəs çıxmamışdı. Elmanla Eldar daim postda olurdular. Atam da gəlinin altında da öz hayatını yaşayırdı. Deyirdi erməni qəlot eləyir. Heç yana gedəsi deyilik. Dünya dərəbəylik deyil ki. Sonra mən sonuncu vertolyotla Gəncəyə, Ağdama gəlib düşəndə özlüyümdə atamı “qınadım”.

Gördüm ki, dərəbəylikdi. Gördüm, xaraba qalıb bu ölkə, kim, necə idarə edir bilinmir. Hələ onda fevralın 13- ü idi. 1992 – ci il fevralın on üçü. Hələ tarixi faciəyə düz iki həftə qalırdı. Yiyəsizlik idi. Bizə baxan, hayımızı eşidən yox idi. Ağdamda hökumət yox idi. Hərə bir dəstə düzəltmiş, bir dövlət qurmuşdu. Faktiki hökumətin nümayəndələri ortalıqda görünürdü.

Hə yadımdadı, vallahi ki, həmin gün o sonuncu vertolyot göydə görünəndə Xocalıda olan qız – gəlinlər ona nicat yolu kimi baxdılar. Bilirdik ki, bu vertolyot çörək, un gətirir. Amma biz onu gözləyirdik. Gözləyirdik ki, buradan çıxacaq. İndi bəziləri deyir ki, yox, çıxmağı fikirləşməyirdik. Yalan sözdü. Çıxmaq haqqında fikirləşməyənlər kişilər idi. Çünki şəhəri onlar qoruyurdu. Onlar da neçə nəfər idi ki?

Olsun 50 - 60 nəfər. Onların da əksəriyyəti qocalar, yaşlılar idi. Bakının qulağı kar, gözləri kor olandan vəziyyət ağırlaşmışdı. Artıq bilirdik ki, bizə yerdən nicat yoxdur. Əllərimiz göydə idi. Hər gün Allaha yalvarırdıq. Qurban olduğum da göydən bu

vertolyotu yetirmişdi. Axşama yaxın idi. Kətiyin üstündə vertolyot göründü. Vertolyot göydə ikan hamı onun yerə enəcəyi istiqamətə üz tutdu. Anam tərpənmədi. Eldarla nə qədər xahiş etsək də, atamsız heç yerə çıxmaq fikrinin olmadığını dedi. Həmin gün Eldar da təsadüfən evə gəlmişdi. Onların postu evimizin lap yaxınında idi. Onda mən Eldara xahiş etdim ki, mənə və Rövşəni vertolyota mindirsin. Düzü, fikrim başqa idi. Sənədlərimi və Rövşənin yüngül paltarlarını çantaya qoyub dikəldik çaylağa sarı. Vertolyot yerə enməmiş artıq hamı o ərazidə idi. Köçmək fikrində olmayanlar məhsəti türkləri idi. Yəqin fikirləşirdilər ki, onlarla işləri olmaz ermənilərin. Amma sonradan məlum oldu ki, yurd- yuvalarını dəfələrlə itirmiş bu fəğirlər səhv ediblər.

Göydən gələn bu dəmir qutu (vertolyot nəzərdə tutulur- V.A.) yerdə nəfəsini darib səsinə kəsdi. Şəhərdən göydə nəriləyəən, yerdəki bir az yüngül daşları belə göyə sovuran pərlər dovşan qulaqları kimi aşağı sallandılar. Qapı açıldı. Vertolyotla gələnlər gətirdikləri çörəyi yerə boşaltmaq istəyəndə bütün qız – gəlin açıq qapıdan içəri təpildi. Hərbiçilər qışqırdılar ki, bəs imkan verin çörəyi, unu boşaldaq sonra minin. Xeyri olmadı. Vertolyotla gələnlər qışqırdılar ki, onun, çörəyin altında silah-sursat var, qoyun onu boşaldaq. Yerdəki qız - gəlinin isə eşitmək fikri yox idi. Bu zaman hərbi vertolyotun arxa hissəsindəki böyük qapını açdılar. Camaat o daqiqə bu qapıdan da içəri təpildi. Hamı daha tez minməyə, əlindəki balaca əl yükünü də özü ilə içəri salmağa çalışırdı. Mən isə əvvəldən də fikirləşmişdim ki, Eldarı bir bəhanə ilə bu sonuncu nicat gəmisi hesab etdiyim vertolyota mindirim. Düzü, ürəyimə dammışdı ki, yaxın günlərdə qırğın olacaq. Əslində bu ürəyə dammaq yox, göz önündə olan fakt idi. Bütün Xocalı təhlükə altında idi. Özlüyümdə qət etmişdim ki, Eldarı bu qırğından qoruyum. Bilirdim ki, anam, atam, Eldar və digər qohum-əqrəbə artıq taleyin hökmünə qalıb. Böyük bir şəhəri da 50 -60 nəfər qoruya bilərdimi? O da ola ki, onların cəmi 10 - 12 ədəd avtomat silahı ola. Rəhbərlərdən isə yalnız Elman müəllim qalmışdı, ondan başqa heç kim maraqlanmırdı bizimlə. Ona görə

də fikrim qəti idi. Eldarı özümlə aparmaq. Eldarın isə heç nədən xəbəri yox idi”.

Şövkət dərinədən nəfəs alır. Gözləri divarda olan böyüdülmüş şəkllə zillənir. Şəkildən Məhərrəm kişi ilə Qaratel xala biza ” baxırlar”. Həmsöhbətimin gözləri dolur. Bu dəfə daha yanıqlı danışır:

— “Bilirsiz, qardaş, həmin gün mən müqəddəs çörəyin də ayaqlar altında qalıb su tək axdığımı gördüm. İki aya yaxın idi ki, rahat bişirilmiş çörək yeməyən, çoxunun isə bu çörək dolu vertolyotun çörək ətrindən ağzı sulanan xocalılar həmin gün tapdılar müqəddəs çörəyi. Çörək gətirənlər vertolyota doluşmaq istəyən camaatdan nə qədər xahiş etsə də, xeyiri olmadı. Onlar çörəyi iki yerə bölüb and içdilər ki, yükü boşaldan kimi sizə minməyə icazə verəcəyik. Xeyiri olmadı. Bərəkəti müqəddəs sayanlar artıq heç nəyə və heç kimə inanmırdılar. Odur ki, insan seli içəri doluşdu. Çörəklər ayaqlar altında qalıb tapdandı. Heç kim bir tikəsinə and içməklə böyük bir eli xata – baladan qoruduğu nemətə baxmadı. Hamı çıxdı oturdu çörək qalaqlarının üstündə. İnanın o çörəklər ayaqlar altında palçıq tək əriyib, əvvəl xəmirə, sonra suya döndü. Axdı, töküldü. Vertolyotun şəxsi həyəti bir neçə qutu nəyisə aşağı düşürə bildi. Dedilər guya silah – sursatdı. Amma, bu qədər erməni qüvvəsinə 20- 25 nəfər döyüşçü və bir neçə qutu sursat neyləyəcəkdə ki? Məni vertolyota qaldırandan sonra Eldardan xahiş etdim ki, Rövşəni və məni qarşı tərəfə keçirsin. Basabas olduğundan Eldar mənimlə qarşı tərəfə qədər irəlilədi. O, bizimlə sağollaşıb, ayrılmaq istədi. Amma geriyyə çıxmaq müşkül məsələ idi. Bu qanadlı xilaskarın içində ətdən çəpər çəkilmişdi. Əslində hamı elə ayaq üstə durmuşdu, nəfəs almaq da mümkün deyildi. Aşağıda qalanlar isə çox idi. Qışqırıq səsləri içəridə eşidilirdi. Minmək üçün yalvaran kim, yaxınlarını səsləyən kim. Allaha yalvarırdım ki, vertolyot tez ucsun, Eldar düşə bilməsin. Məni qınamayın, vallah, bu gün də inana bilmirəm ki, Elmanla anam oradan necə sağ çıxıblar. Elə

ona görə də Eldarı o vaxt özümlə aparmaqda israrlı idim ki, heç olmasa o sağ qalsın. Biza həyan olsun.

Pilotlar arxa qapını bağlamaq üçün çalışırdılar. Yerdə qalanlar isə buna imkan vermir, zorla içəri gimək istəyirdilər. İçəridə isə ayaq basmağa yer yox idi. Qapılar bağlanmadan vertalyotu işə saldılar. Dovşan qulaqları tək aşağı öyilmiş pərlər bir andaca gərildi. Pərlərin surəti artıqca gurultu çoxalırdı. Əslində hamı çığıra – çığıra danışsa da, daha heç nə eşidilmirdi. Gurultudan qulaq tutulurdu.

Eldar bizimlə sağollaşıb, arxa qapıya tərəf dartındı. Bilirdim ki, onun geri qayıtması, yerə düşməsi mümkün deyil. Amma o inadla çıxış qapıya tərəf dartırdı. Onun bu hərəkətinə hirsələnələr çox idi.

Vertolyota necə sürət verildirsə, birdən – birə arxa qapıda duranları pərlərin küləyi ətrafa səpələdi. Yerdəki adamların əllərindəki əşyalar, sənədlər, pullar göydə uçurdu. Mən yaxınlıqdakı illüminatordan aşağı baxırdım. İlahi, göydə nə qədər sənədlər, pullar uçurdu.

Artıq hiss edirdim ki, vertolyot yerindən tərənir. Aşağıda bir ağ “Niva” maşını gördündü. Bu icra başçısı Elman Məmmədovun maşını idi. Maşın dayandı. Maşından Elman müəllim və iki qadın düşdü. Tanıdım, Elman müəllimin anası Məxmər xala və həyat yoldaşı idi. Onlar da vertolyota tərəf irəliləmək istəyirdilər. Yəqin ki, Elman müəllim də anasını və ailəsini yola salmaq istəyirdi. Aşağıdan onun nə demək istədiyini anlamasaq da, ol işarəsi ilə nəyi isə izah etmək istəyirdi. Amma pilotlar heç nəyə əhəmiyyət vermədən hərbi rəngli dəmir qutunu yerdən qaldırdılar. Birtəhər də olsa, qapılar bağlanmışdı.

Arxa tərəfdə Eldarın səsinə eşidirdim. O, qapını bağlayan hərbcilərlə mübahisə edir, əslində lap söyüşürdü. Az qala vuruşurdu ki, yerə enin mən düşməliyəm. Lakin artıq gec idi. Ürayımdə şükür etdim ki, Eldarı sağ – salamat çıxara bildim. Düzü, belədi. Bilirdim ki, orada qalanlarımız qurbanlıqdı.

Hakimiyətdə olanlarla hakimiyət uğrunda vuruşanların qurbanları.

Vertolyot yerdən uzaqlaşdıqca yerdə qalanların bəziləri əl edir, bəziləri də məlul – məlul baxırdılar. Artıq Xocalı bizdən uzaqlaşdı.

Bir qədər uçmuşduq ki, yerdən vertolyotu atəşə tutdular. Yəqin ki, hərbi vertolyot olduğundan idi ki, güllələr onun aşağı hissəsindəki zirehə dəyib çovuyurdu. Təxminən on – on beş dəqiqədən sonra güllə yağışı kəsildi. Bir qədər uçandan sonra aşağıda Ağdam göründü. Şəhər məscidi, çay evi aydınca görünürdü. Amma nədənsə yerə enmədik. Ekipay üzvləri elan etdilər ki, biz Gəncəyə uçuruq. Əmr belədir. Üzü axşama gədirdi. Eldar birtəhər bizim yanımıza gəlib çıxmışdı. Onsuz da hamı döşəmədə oturmuşdu. Ayaqlar altında ərimiş çöhrələrin üstündə.

Mən onu sakitləşdirməyə çalışırdım ki, darıxma yenidən geri qayıdan vertolyotlardan biri ilə Xocalıya uçarsan. O isə anamı, atamı, Elmanı orada qoyub gəldiyi üçün özünü lənətləyir, postdakı yoldaşlarının onu qınayacaqlarını söyləyirdi. Düzdü, ona ürək – dirək verirdimsə də, ürəyimdə şükür ələyirdim.

Gəncəyə gecə çatdıq. Deyəsən, hərbi aerodrom idi. Xilaskar vertalyot yerə enib, nərildədi və səsinə kəsdi. Pərlər sonuncu dəfə fırlanıb palaz qulaqlarını aşağı salladılar. Aşağıdan hərbi paltarda iki nəfər şəxs pilota qışqırdı ki, niyə bu camaatı bura gətirmisən? Rusca danışdırlar. Pilot adamların zorla uçağa mindiklərini onlara izah etdi. Bu vaxt kənardan iki nəfər mülki platarlı adam da onlara yaxınlaşdı. Onlar da pilotu təhdid etdilər və aparıb bunları Ağdama tök dedilər. Pilotun pəncərəsi açıq olduğundan onların danışmaları aydınca eşidilirdi.

Bir xeyli çənə - boğazdan sonra xeyli gözlədik. Dedilər Ağdama qayıdacağıq. Artıq qaranlıq düşmüşdü. Vertolyotun illüminatorundan qara rəngdən başqa heç nə görünmürdü. Amma nədənsə uçası olmadıq. Pilotlar hələ də çənə - boğazda idilər.

Bizi tələm – tələsik vertolyotdan yerə tökdülər. Lap yanımızda “İkarus” markalı avtobuslar dayanmışdı. Avtobuslara mindik. Dedilər Ağdama qayıdırınız.

Eldar məndən küsübmüş kimi 3 - 4 sıra məndən o yana yanpörtü oturmuşdu. Biz Xocalıdan uçanda Eldar: “heç düz etmədin, axı, yoldaşlara nə cavab verəcəyəm”, - deyə üstümə qışqırdı. Birinci dəfə idi ki, ondan belə hərəkət görürdüm. Mən ona orada bizə kim həyan duracaq, bizi yerbəyer elə sonra qayıdarsan cavabını vermişdim. Hiss edirdim ki, o, Gəncədəki adamların söhbətini olduğu kimi eşitmişdi. Gəncədə qoluna qırmızı bağlayan həmin o iki nəfər mülki şəxs, sürücünün “bəs bu adamları hara aparım?” - sualına.

– Nə bilim, hansı cəhənnəmə aparırsan, apar – cavabını vermişdi.

İk dəfə mən daxilon onda sındım. 1988- ci ildən başlayaraq ermənilərlə üz – üzə dayansaq da, günlərlə yeməyə bir şeyimiz olmasa da, inciməmişdim. Heç erməni təhqirləri də bu qədər acı olmamışdı. Bilirdik ki, erməni düşməndi. Düşməndən də bundan artıq heç nə gözləmək olmaz.

Axı bunlar özümüzünkü idi. Axı biz erməni caynağından qaçıb bura pənah gətirmişdik.

Bu xəyallar içində ikən Ağdama gəldik. Göydə fırlanan pərlərin səsinə oxşar “İkarus” motoru sakitləşib dayandı. Qapıları açdılar. Aşağı qaranlıq, həm də soyuq idi. Camaat töküldü. Bizi üç – dörd nəfər mülki şəxs qarşıladı. Onlardan biri “Gəncə niyə bu camaatı qəbul eləmədi?” – deyə sürücüyə müraciət etdi. Sürücü: “Gəncədə kim var idi ki, cəmi iki nəfər cəbhəçi gəldi, onlar da yiyə durmadılar”, - cavabını verdi.

Bizi qarşılayan üzünü tük basmış oğlan Gəncədəki o iki şəxsin ünvanına bir yağlı söyüş işlətdi.

Deyəsən, rənglər daha da tündləşirdi. Deyəsən, hələ Daşbulaqda ikən atamın söylədiyi “Vallah, bu hökumət yoxdu, Heydər gəlməsə düzəlməz deyil” fikri tam haqlı imiş. Atam Heydər deyəndə Heydər Əliyevi nəzərdə tuturdu. Hələ onda 1989 – cu il

idi. İndi açıq – aydın hiss etdim ki, ölkədə nə hakimiyyət, nə də qayda - qanun var. Bizə yiyə duran, sahib çıxan yox idi. Bizi qarşılayanlar da Ağdam xalq cəbhəsinin uşaqları imiş. Faktiki olaraq hökumət yox idi. Gecə bizə heç kimin sahib durmadığını görüb, hərə bir tərəfə üz tutdu. Kimi qohumlarıgilə, kimi dost – tanış evinə yol aldı. Mən də Rövşəni və Eldarı götürüb Ağdamın kəndində olan evimə, balaca daxmama yol aldım”.

Bu yerdə Şövkət xanımın üzünün ifadəsi dəyişir. Hiss edirəm ki, onun səsinin tonunda ağağı – yuxarı titrəmələr var. Övvəldən Şövkət bacı ilə vədələşdiyimiz kimi onun şəxsi həyatı ilə əlaqədar suallar vermərəm. Fikirləşirəm ki, bu məqamda o, özü nəyisə söyləyəcək. Yaddaş düşüncəsini qurdalayan Şövkət üzümə baxır. Sanki “o daxma haqqında sual ver”, - demək istəyir. Yox, mən şərtimizə əməl edirəm. Məndən sağ tərəfdəki pəncərədən görünən qonşu yataqxananın bomboz sifətində “baxımlı” bir bomboz yer tapıram. Barmaqlarım diktafonun əyləc düyməsini “stop” vəziyyətindən çıxarır. Bunu hiss edibmiş kimi o yenə söhbətini davam etdirir:

– “Hə qardaş, vallah, sizin yanınızda bu mövzudan danışmaq çətindi. Anamdan da üzr istəyirəm. Sizə söyləmişdim axı. Mənim ailə həyatım yaxşı gətirmədi. Yoldaşım Ağcabədidən idi. Qohum idik. Rövşənin atası ilə mənim ömür yolumuz tez ayrıldı. Elə onda tikmişdim bu daxmanı. Sonra burada da tək gəlin xeylağının yaşamasını özümə sığırdımayıb qayıtmışdım Daşbulağa. Atamgilin yanına. Rövşən də Daşbulaqda dünyaya gəlib.

Fevralın 13 – ü gecəsini birtəhər bu daxmada daldalandıq. Soyuq idi. Odun – ocaq yox idi. Əslində bu qamış daxmada daldalanası bir şey yox idi. İstilik yox, yatacaq üçün heç nə yox idi. Köhnədən qalan nə var idisə, onları bir yərə yığıb Rövşəni bürüdü. Eldarla mən səhəri dirigözlü açdıq.

Səhər Eldar vəziyyəti öyrənmək üçün Ağdama getdi. O, axşama yaxın qayıtdı. Vəziyyəti mənə izah etdi ki, Ağdamda hökumət yoxdu. Bizimlə gələnlər yığılıblar Ağdam məscidində. Onlara yiyə çıxan yoxdur.

Eldar söylədi ki, əslində Xocalının vəziyyətini dinləmək istəmirlər. Xalq cəbhəsinin uşaqlarından başqa söz soruşulması bir adam yoxdur. Onlar da Ağdamı qoruyurlar. Xocalıya isə getmək mümkün deyil, heç fikirləri də yoxdur.

Eldara qulaq asandan sonra, doğrudan da, bizə Tanrıdan başqa heç kimin sahib çıxmayacağına əmin oldum. Eldara deməsəm də, artıq Xocalıda qalanlardan əlimi üzümüzdüm. Atamı, anamı, Elmanı, orada qalan qohum - əqrəbani, bir sözlə, bütün xocalıları hakimiyyət oyununun qurbanı hesab edirdim.

Düzü, lap təəssüflənirdim onların orada qalmalarına. Eldarın isə birəcə dərdi – səri var idi. Xocalıya – döyüş dostlarının yanına qayıtmaq. Bu isə mümkün deyildi.

Uçuq – söktük daxmamda bir neçə gün daldalandıq. Eldar hər gün Ağdama gedir, eyni xəbərlərlə qayıdırdı. Ağdamda qarışıqlıq, əhəlinin çoxu köçüb. Şəhəri beş – altı silahlı dəstə qoruyur. Gah deyirdi ki, əsas qüvvə Ala Yaqubun dəstəsidir, gah söyləyirdi ki, yox əsas güc Allahverdidədir., gah da nə bilim ki, kimdə. Mənsə bilirdim ki, qüvvələr parçalanıbsa, deməli, zəiflik.

Mən Eldardan ən çox Xocalı ilə bağlı xəbərlər gözləyirdim. Belə xəbərlər də var idi. Məlum faciədən iki gün qabaq Eldar çox şad qayıtdı. Evə girən kimi dedi ki, bəs ayın 26 – da bizimkilər Xocalıya hücum edəcək. Əsgəran yolunu açacaqlar. Eldar söylədi ki, Ağdamda xalq cəbhəsinin binasında belə deyirlər. Deyirlər ki, Tamerlan Qarayev deyib ki, fevralın 26 – da səhər çayımı Xocalıda içəcəyəm. Yaxşı içdi, tapalarına dəysin onların çayı”...

Şövkət bacı qonşuya qaxınc edirmiş kimi əlləri ilə havada işarə çızdı. Nitqi kəsildi. Bu yerdə Elman Şövkətə, Şövkət isə Qaratel xalaya baxırdı. Sanki biri – birinə “sən davam et”, söyləmək istəyirdilər.

Qaratel xala dillənəsi oldu.

Əsirlikdə

Nurani ağbircəyin çöhrəsindəki işıq sozaldı. Üzünü divarda əri ilə birlikdə olan böyüdülmüş şəkllə tutdu. Sanki bildiklərini şəkllə söyləyirdi.

– “Eh, düz iyirmi ildir ki, elə mən hər gecəni Xocalıda yaşayıram. (istəyirəm düzəliş edəm ki, on doqquz ildi bu tarix. Fikirləşirəm ki, yaxşı düşməz – V.A.) Toba (tövbə - V.A.) ilə Məhərrəmlə birlikdə. Hə də hər gecə Xocalı ilə yatır, Xocalı ilə ayılıram. Yuxumdan çıxmır ki? Gözlərimi yuman kimi o yerlər gəlir durur gözlərimin qabağında.

Fevralın 24 – də vəziyyət lap çətinləşdi. Məhərrəm təsərrüfatı özbaşına buraxıb evə gəlmişdi. O, ermənilərin hər tərəfdən Xocalını üzük qaşı kimi mühasirəyə aldıklarını söylədi. Elmanı soruşdu. Mən onun iki gündür ki, evə gəlmədiyini söylədim. O, əyin – başını dəyişib yenidən evdən çıxmaq istədi. Mən çox yalvardım ki, getməsin. Kişi heç nədən qorxmamağımı, bir şey olsa, tez evə gələcəyini bildirdi. Doğrudan da, bizim təsərrüfat tikililərimiz evimizdən 250- 300 metr məsafədə yerləşirdi. Təsərrüfatla bizim aramızda qonşu evlər yerləşirdi. Bu evlərdə yaşayanların əksəriyyəti isə məhsəti türkləri idi. 1988 – ci ildə Özbəkistandan gəlmişdilər.

Həmin gün evdə çörək olmadığından, o özü ilə heç nə aparmadı. Artıq şəhərdə 10 gündən çox idi ki, əsl aclıq başlanmışdı. Xocalını çörəklə təmin edən bir çörəxana var idi. Bu çörək sexi də un, işıq, qaz, yanacaq olmadığından iki aydan yuxarı idi ki, işləmirdi. Elman müəllimin tapşırığı ilə gətirilən unlar sexdə yoğrulur, hazır xəmir isə evlərə verilir. Kimisi evdə sacda, kimisi elə çör – çöp yandırdığı ocaqda lavaş, sacəppəyi bişirirdi. Bəzən sexdə vedrəyə və ya ləyəyə yığılan xəmir evə çatınca aşıb – daşar, yerə tökülürdü. Xəmir acıdığı zaman həcmi çoxalır axı.

Mən artıq hiss edirdim ki, daha sonudur. Çünki Elman üç gün idi ki, evə dəymirdi. Dəməli, onlar daha postu dəyişməmişdilər. Eləcə postda qalırdılar.

Qonum – qonşuda qalanlar da kimsəsiz qocalar, qadınlar idi. Ermənilər şəhəri atəşə tutan kimi hamı qonşunun evinin zirzəmisinə doluşur, atışma qurtarınca orada qalırdı. Zirzəmiyə qaçanların hamısı qadınlar və uşaqlar idi. Cəmi iki – üç nəfər 70- 80 yaşlı qoca kişi var idi. Bu hal demək olar ki, hər gün dəfələrlə təkrar olunurdu.

Həmin gecə isə sanki yerlə - göy birləşmişdi. Elə bil hər şey üstümüzə gəlirdi. Günbatandan hiss olunurdu ki, şəhərin ətrafında texnikaların işıqları əvvəlki günlərə nisbətən daha çox hərəkət edir. Həm də postlardan xəbər yox idi.

Atışma fevralın 25 – i gecə saat 11 – də başladı. Vaxt məfhumu bir qədər qeyri – dəqiq ola bilər. Amma, hər halda 10 – 15 dəqiqə fərq mümkündür. Hiss etdik ki, şəhərin üstünə gurultu və işıq seli gəlir. Yox, bu hər gününə bənzəmirdi. Qonşular bir – birini səsəyib yenə doluşduq zirzəmiyə. Yan – yörəmişdə mərmirlər partlayır, gurultu ilə texnikalar yaxınlaşırdı. Yer in altında olsa da bilinirdi ki, bizimkilər bu qüvvənin qabağında tab gətirmirlər. Ətrafi lərzəyə salan texnika səsi, top və pulemyot atışları artıq şəhərin içərilərinə uzanırdı.

Bizimlə zirzəmiyə girən iki qoca kişi də var idi. Onların yaşı yetmişdən çox olardı. Zeynal da, Novruz da qonşumuz idi. Əslində onlar yaxın həndəvərdə uşaqlara və qadınlara sahib duran yeganə kişilər idi. Qalan hamı şəhərin müdafiəsində idi. Onsuz da şəhərdə qalanların sayı az, onların da əksəriyyətinin silahı yox idi.

Yaxınlıqda rus və erməni dillərində danışan əsgərlər dolaşırdılar. Ətraf zil qaranlıq olduğundan zirzəminin balaca nəfəsliyindən yalnız söyüş və təhqirlərə dolu səslər eşidirdik. Heç kim qımıldanmırdı. Soyuq olsa da, 70 – 80 nəfərin sığındığı zirzəmi əsl daldalanacaq idi. Gecəni böyük təşviş içərisində keçirdik.

İnanın mənə, 1992 – ci ilin fevralın 25 – də batan günəş 26 – sı səhər sanki doğmaq istəmərdi. Elə bil Günəş də yerdən küsmüşdü. Səhər alatoranda nəfəslikdən baxanda bizi dəhşət бүürdü. Yaxındakı evlərin bəzisi yanmış, bəzisi də dağılmışdı. Salamət qalan evlər tək – tək idi. Məhərrəmdən, Elmandan nigaran idim. Yeganə arzum onları sağ görmək idi. Şəhərdən yenə atışma səsleri eşidilir, nəfəslikdən erməni əsgərlərinin yaxınlıqdakı evləri qarət etdikləri aydınca görünürdü. Artıq hava işıqlaşdı.

Zeynal kişi ilə Novruz vəziyyəti öyrənmək üçün zirzəminin qapısını ustufca açıb, çölə boylandılar. Onlar geriye – biza baxıb başlarının işarəsi ilə bayırı göstərdilər. Başa düşdük ki, onlar vəziyyəti öyrənmək üçün zirzəmini tərk etmək istəyirlər. Hamının nigaran baxışları bu iki qocaya dikildi. Yəni tez qayıdın.

Novruz qabaqda Zeynal da onun arxasınca zirzəmidən yerin üstünə uzanan cəmi 5 “mərtəbə”dən ibarət olan pilləkəni qalxdılar. Aşağıdan yuxarı nəzərlərimiz iki qocaya diklənmişdi. Yazıqlar heç ayaq üstə dayanmadılar. Sonuncu pilləkəndə görünən kimi avtomat şaqılıtsı eşidildi. Zirzəminin qapısı açıq olduğundan hər şey aydınca görünürdü. Avtomat atəşi ilə birlikdə çıxışda dalbadal iki qumbara da partladı. Qocalar heç qımıldanmadılar da. Hər ikisi köklü qovaq kimi yerə sərilidilər. Biz tez qapını ördük. Sən demə, ermənilər lap yaxında imişlər. Artıq səhər saat altı olardı.

Şaqallın ermənilər zirzəminin girişini kəsirdilər və: “ey türklər, çıxın bayıra”,- deyə qışqırdılar. İçəridəkilərin hamısı qadınlar, uşaqlar olduğundan onlara müqavimət göstərəsi heç kim yox idi. Hə, ilk dəfə orada Allahdan özümə ölüm dilədim. Ürəyimdə fikirləşdim ki, erməni əsirliyindənsə ölüm yaxşıdır.

Zirzəminin girişində bir dəstə əli avtomatlı şaqallı erməni dayanmışdı. Onlar deyib – gülür, aradabir bizim ünvanımıza yağlı söyüşlər işlədirdilər. Mən aşağıdan bu söyüşlərin müqabilində onlara layiqli cavab verdim. Qışqırdım ki, siz bütün bunlara görə öz layiqli cavabınızı alacaqsınız. Zirzəminin girişində olduğumdan onlarla üzbəüz idim. Ermənilərdən biri hirsə avtomatını mənə

tuşladı. Yanındakı erməni “ara, olmaz, onlar bizə sağ lazımdır”, - deyib, silahın altından təkik vurdu. Silah şaqıldadı, güllələr yuxarı, evin divarlarına dəydi. Zirzəminin çıxış pilləkəninə divardan güllələrin qopardığı suvaq qırıntıları töküldü. Ürəyimdə silahı yuxarı tuşlayan erməniyə qınadım. Sən demə belə ölmək çox asan imiş. Əsl müsibət qabaqdaymış. Qapını kəsdirmiş erməni quldurları bir – bir içəridən çıxmağımızı əmr etdilər. Ermənilər pilləkənin çıxışına bir boş vedrə qoydular. Zirzəmidən çıxan hər bir kəsə üstümüzdə olanları vedrəyə tullamağı əmr etdilər. Artıq bütün qız – gəlin vərdiş etmişdi ki, zirzəmiyə qaçanda qızıl – zinat əşyalarını, evdəki ehtiyat pulumuzu və sənədlərimizi bir düyüncüyə büküb götürək. Elə günlər olmuşdu ki, biz məhsəti türkü olan bu qonşunun zirzəminə üç – dörd dəfə doluşub, atışma kəsəndən sonra geri qayıtmışdıq. Amma, deyəsən, bu sonuncu idi.

Pilləkənin başında 10-15 nəfər erməni silahlısı dayanmışdı. Əvvəl biz 5 nəfər qadın yuxarı çıxdıq. Onlar üstümüzdə olanları qoyulmuş vedrəyə atdırdıqdan sonra üstümüzü axtardılar. Səhər təzədən olduğundan kəskin spirt iyi ətrafda aydınca hiss olunurdu. Quldur ermənilərin hərəkətləri də onların kefli olduqlarını təsdiqləyirdi. Qısa vaxtda vedrə qızıl bəzək əşyaları ilə doldu. Bir erməni isə vedrəyə atılan sənədləri ayrıca toplayırdı. Zirzəmidə olan əlliya yaxın adamın hamısı çıxandan sonra bizi şəhərin kənarına gətirdilər. Burada bizi əlisizləhli erməni əsgərləri qoruyurdu. Saat doqquza qədər təxminən 20-30 nəfəri də şəhərin müxtəlif tərəflərindən gətirib biza qatdılar. Gətirilənlərin əksəriyyəti qocalar və qadınlar idi. Tək – tək uşaqlar da var idi. Hava soyuq olduğundan dişimiz dişimizə dayırdı. Şaxta qılınc kimi kəsirdi. Hamımızı bir hərbi yük maşınına mindirib Xankəndinə gətirdilər. Bir böyük həyətdə yerə töküldükdük. Bir qarabağlı kimi mən səhəri yaxşı tanıyırdım. Bura tikinti trestinin həyəti idi. Ətrafda anbarlar var idi.

Həyətdə bizi bir erməni qızının rəhbərlik etdiyi dəstəyə təhvil verdilər. Qulağımızla eşitdik. Öldürməkdən başqa nə istəsəniz

etmək olar. Bu təhvil verənlərin təhvil alanlara tapşırığı idi. Hərbi paltar da dəstə başçısı Janna bizi anbarlardan birinə salmağı əmr etdi. Hərbi mundirdə olan bu qızda əsl vəhşi siması var idi. O, bizi təpikləməkdən və söyməkdən sanki həzz alırdı. Söyüş söyməkdə dünyanın ən tərbiyəsizləri belə Janna ilə yarışa bilməzdilər. Həm də silahlı ermənilər onun əmrlərinə mütləq əməl edir, öz aralarında komandir deyə çağırırdılar. Bu kobud erməni qızı arada özününküləri də yağlı söyüşlərə qonaq edirdi.

Bizi anbara yığandan cəmi 10 – 15 dəqiqə sonra Janna əlində avtomat tutmuş iki erməni əsgər də gəldi. Xocalıda kimlərin qaldığını soruşdu.

Axşamdan sonra heç nədən xəbərimiz olmadığını söylədik. Janna içəriyə nəzər saldı və qonşu məhsəti türkünün 12 - 13 yaşlı oğlunu yanına çağırırdı. O, ermənicə: "gedin bu oğlanla axtarın", - əmrini verdi. Mən erməni dilini bildiyim üçün başa düşdüm ki, ermənilər bizi inanmırlar. Odur ki, kənddəki evlərimizdə axtarış aparacağı qərara alınmışdılar.

Erməni əsgərləri oğlanı da götürüb çıxdılar. Aparılan məhsəti türkünün uşağı daha geri qayıtmadı. Janna da əlüstü ürəyini soyutmaq üçün yaxınlığında olanlara beş – altı təpik vurub çıxdı. Onun ayağında əsgər çəkmələri olduğundan hər təpikdən sonra zərbə almış qadınlardan iniltili bir səs çıxırdı. Lənətə gələsən belə qadın.

Janna nəinki əsirləri, bəzən yanında olan əsgərləri də təpik və ya yumruğa pay edir, onlara da pis – pis söyüşlər söyürdü. Hiss olunurdu ki, erməni qızı Jannadan hər cür vəhşilik gözləmək olar. Elə belə də oldu. Cəmi bir – iki saatdan sonra bir ailənin üzvü olan iki qadını və iki uşağı apardılar. Onlar geri qayıtmadılar.

Bizim məhəllədə yaşayan 12 -13 yaşlı məhsəti türkü olan başqa bir oğlan da bizimlə əsir düşmüşdü. Bu dəfə onu çağırırdılar. Oğlan təxminən üç saatdan sonra qayıtdı. Qapını açıb onun arxasından təpiklə vurub içəri atdılar. Oğlan özünə gələn kimi onu sorğu – suala tutduq. O, bildirdi ki, onu bələdçi kimi Xocalıya aparıblarmış. Səlamət qalan evləri axtarıbmışlar. Oğlan söylədi ki,

ermənilər evlərdə qalan salamat nə varsa, hamısını qarət etmişlər. Bir neçə nəfər qaça bilməyən qoca qarıları isə elə evlərdəcə güllələyir, sonra da həmin evləri yandırırılar. O bildirdi ki, ondan soruşmuşlar ki, əsir düşənlərin içərisində döyüşçü ailələrindən olanlar varmı? Oğlan bu suala mənlə cavab verdiyindən onu vəhşicəsinə döymüşdülər. Bunu onun üz – gözündəki qaraqançlıqlar daha aydın göstərirdi.

Ermənilər hamını iki – iki, üç – üç aparıb xeyli vaxtdan sonra geri qayıtarırdılar. Gedib qayıdanlar bildirdilər ki, onları siyahıya alır, sənədləri orada olmayanların kimliyini dəqiqləşdirirlər. Amma heç kimin başını da sığalamırlar. Təhqir və döyülmələr də öz yerində.

Məni də iki qadınla dindirmək üçün apardılar. Bu əslində dindirmə yox, işgəncə otağı idi. Erməni əsgərlər ən yaxşı halda bizi təpiklə döyürdülər. Rezin dəyənəklərin, armatur parçalarının yeri indi də sızıldayır. Onlar açıqca bildirirdilər ki, sizin hamınızı öldürəcəyik. Əslində bizim çoxumuz bu ölümü könüllü arzulayırdıq. Belə alçaldılıb yaşamaqdansa, ölmək daha şərəfli idi.

Axşama yaxın gözlənilmədən vəziyyət dəyişdi. Janna yanında beş – altı nəfər əsgər də gəldi. Bildirdi ki, fikrimiz dəyişdi. Sizi öldürməyəcəyik. Hamınızı erməni meyitləri ilə dəyişmək istəyirik. Amma o meyitlərin başını sizinkilərə kəsib. Ona görə də gərəkdir ki, sizlərdən də bir neçə nəfərin başını kəsək. Düzü vəhşi erməni ifritənin insan başı kəsmək haqqında belə soyuqqanlı danışıması məni bu gün də heyrətləndirir. Elə bu səbəbdən də ona qadın deməyə dilim gəlmir. Janna öz hökmünü dedi və getdi. Axşama yaxın içimizdə olan dörd nəfər yeniyetmə oğlan getdi və qayıtmadı. Mən ermənicə bilirdim. Gecə düşdüyündən beton döşmənin üstündə oturmaq və mürgüləmək mümkün deyildi. Anbarın pəncərəsindən çöldəki danışıqları aydınca eşidirdik.

Ermənilərin söhbətindən başa düşülürdü ki, bizi dəyişəcəklər. Aparılan cavan oğlanların isə hansısa erməninin qəbrinin üstə başlarını kəsiblər.

Fevralın 27 – də bir neçə nəfəri də haradansa tapıb gətirdilər. Yarıdonmuş vəziyyətdə olan bu qadınlar meşədə əsir düşdükülərini biza başa sala bildilər. Artıq anbarda 80 nəfərə yaxın adam var idi. Hamısı da qocalar, qadınlar və uşaqlar. Erməni əsgərlər döyməkdən və söyməkdən çəkinmirdilər.

Günortadan sonra Janna yenə hardansa peyda oldu. Əsgərlərə bildirdi ki, daha əsirləri öldürmək olmaz. Çünki onlar biza sağ lazımdır. O həm də bildirdi ki, guya Azərbaycan tərəfi bizi qəbul etmək istəmir. Bilirdik ki, bu Jannanın uydurmasıdır.

Həmin gecəni də birtəhər keçirdik. Soyuq bizi kəsirdi. Çoxunun döyülməkdən üz – gözü də qancır idi.

Fevralın 28 – də səhər bizi bir – bir sayıb yenidən üstü açıq yük maşınına doldurdular. Yenə dəstəyə Janna başçılıq edirdi. Xankəndini tərk edəndə maşınlar istiqaməti Əsgəran tərəfə götürdülər. Yük maşınından irəliddə bir “UAZ” markalı maşın da hərəkət edirdi. Üstü brezent örtüklü maşında Janna və daha iki nəfər hərbi paltarlı erməni əyləşmişdi.

Günortaya yaxın bizi Əsgəranla Ağdam arasındakı bir posta gətirdilər. Maşından tökülüştük. Əslində çoxumuzun yeriməyə taqəti yox idi. Çoxlarının əl – ayağını şaxta vurmuş, bəziləri döyülməkdən heydən düşmüş, bəziləri də yaralı idi. İrəliddə bir dəstə silahlı, bir neçə də maşın görünürdü. Janna bir neçə silahlı ilə irəli getdi. Qarşı tərəfdən də dörd nəfər biza sarı irəlilədi. Onlar görüşdülər. Təxminən on – on beş dəqiqə çəkən söhbətdən sonra qarşı tərəfdən brezent örtüyə bükülü iki meyit gətirib bizi gətirən hərbi yük maşınına qoydular. Janna onu müşayiət edən hərbiçilərlə yanımıza qayıtdı. O, biza elan etdi ki, sizi AXC – nin batalyonu ilə aparılan danışıqlara uyğun olaraq dörd erməni meyiti ilə dəyişirik. Sonra bizi iki – iki qarşı tərəfə təhvil verdilər. Hər birimizin əsir düşərkən əlimizdən alınan sənədləri də burada idi. Əlimizdən alınmış vedrəyə yığılan qızılardan və puldan isə xəbər olmadı. Düzü, o anda heç bunu fikirləşmədik də. Amma indi fikirləşirəm ki, ermənilər həm qəsbkar, həm də talançıdırlar. Yalançılıq isə bu zavalların alın yazısıdır.

Bizi hökumət nümayəndələrinə yox, o vaxtlar Ağdamda çox məşhur olan AXC batalyonunun komandiri Allahverdi Bağırova təhvil verdilər. Günortadan sonra bütün dəyişilənləri AXC – nin Ağdamdakı binasına gətirdilər”.

Qarətə xala fasilə edir, bayaqdan bəri gözlərini zillədiyi nöqtədən baxışlarını ayırır. Şövkətə tərəf baxır. Sanki soruşmaq istəyir ki, heç nəyi unutmadım ki? Mən isə onun niqinin qəfildən kəsilməsini başına gətirilən oyunların ağırlı və acı olması ilə əlaqələndirirəm.

Giley

Qarətə xalanın ən adi detalları belə xırdalaması üçün kənarında oturan Şövkət xanım sanki onun yaddaş boxçasını əvəz edirdi. Bəzən günləri, bəzən ayları, bəzən də illəri dəqiqləşdirirdi. Amma bu dəfə o, özünü danışmağa başladı. O, kiminləsə savaşıcaqmış kimi hirsə səsləndi:

– “AXC batalyonu əsirləri dəyişib neylədi ki? Həmin gün indiki kimi yadımdadır. Ağdamda vay – şivən idi. Hamı hələ də dağlardan, meşələrdən tapılan meyitləri basdırmaqla məşğul idi. Nə qədər kədərli olsa da, hər tapılan meyit kiməsə təsəlli olurdu. Aman Allah, meyitdən də təsəlli olarmış?”

Anamgil dəyişilən günü hamı kimi mən də bu hadisədən xeyli sevindim. Zarafət deyildi, erməni əsirliyindən sağ – salamat çıxmışdılar.

Düzdü, sonra məlum oldu ki, bu yazıqlar döyülməkdən gömgöy olublar. Çoxlarının əl – qolu sındırılıb, əksəriyyətin isə əl və ya ayaqlarını şaxta vurmuşdu. Eldarla mən də xeyli adamın əsirlikdən xilas edildiyini eşidib, soraqlaşsa – soraqlaşsa gəlib çıxdıq AXC - nin Ağdam şöbəsinin binasına.

Günbatana yaxın idi. Binada sakitlik hökm sürürdü. Koridorun yarıqaranlıq işığında bir tərəfdə oturmuş üç nəfər qadın gördük. Onlara yaxınlaşdıq bu gün dəyişdirilən əsirləri soruşduq.

Məlum oldu ki, bu üç qadın da dəyişilən əsirlərdəndir. Qadınlar söylədilər ki, elə üç – dörd saatdı burada oturublar, heç kəs onlarla maraqlanmır. Öyrəndik ki, erməni əsirliyindən xilas olanların bir hissəsini həkim müayinəsindən keçirmək üçün aparıblar.

Üz tutduq yaxınlıqdakı uşaq xəstəxanasına. Bəxtimizdən anamı və daha dörd qadını burada tapdıq. Onlar uşaq xəstəxanasının girişində qoyulmuş sınıq – sökülmiş stullarda oturub gözləyirdilər. Anam bizi görən kimi qalxıb hər ikimizi qucaqladı. Onun həmin anki höknürtüsü indi də yadımdadır.

Biz anamın sağ – salamat olduğunu görüb allaha şükür etdik. Anam səbirsizliklə atamı soruşdu. Biz ondan xəbərimiz olmadığını söylədik. Anamın soyuqdan əlləri göyərmişdi. Uşaq xəstəxanasında olan tibb bacılarında vəziyyəti öyrəndik. Onlar bizə izah etdilər ki, yaxşısı budur aparıb xəstəni özünü müayinə etdirin. Onsuz da axşamdır, yəqin ki, həkimlər daha gəlməyəcək. Elə də etdik.

Anamla axşam mənim daxməmə qayıtdıq. Anam əsirlikdən xilas olduğuna sanki heç sevinmirdi. Başlarına gətirilən müsibətləri söhbət edəndən sonra, “kaş elə orada mən də öləydim, Məhərrəmsiz neyirəm bu həyatı”, – dedi.

Düzü, anamın qəti fikir söyləməsi məni də daxilən narazı saldı. Fikrimizi isə belə ifadə etdik:

– Səbirli ol, ay ana, yəqin atam da gəlib çıxar.

Anam isə ürəyinə daman qara fikri bizə söylədi. Həmin gecəni yatmadıq. Yatması yermi var idi? Səhər açılan kimi Ağdamda getdik. Hamı Ağdamda məscidin həyətinə toplaşmışdı. Getsin o günlər, gəlməsin. Allah, o nə müsibət idi. Xocalıdan qaçan dinc sakinlərə necə divan tutmuşdu bu aclıqlar. Baş kəsilən, gözləri oyulan, qolları, ayaqları, qulaqları kəsilən, eybəcər hala salınan meyitlər. Uşaq, qadın, qoca, əlil meyitləri. Heç kimlə işi olmayan dinc Xocalı sakinlərinin təhqir olunmuş meyitləri idi bunlar. Bütün Ağdam ağlayırdı.

Gələcək meyitləri siyahıya alır, müsəlman qaydasında dəfn üçün hazırlayırdılar.

Elmanla da burada görüşdük. O da başqaları kimi dağa – dərəyə səpilməmiş meyitləri daşıyıb gətirənlər arasında idi. Düzü, ürəyimdə Elmanı sağ gördüyümə sevindim. Elman da bizdən atamı soruşdu. Atamdan isə heç bir xəbər yox idi”.

Köçkünlik

Dünyada hər kəsin öz yurdu, öz vətəni var. Vətən böyük məfhumdu. Sərhədləri, böyük – böyük şəhərləri, kəndləri – obaları dağlarda, aranda yerləşən böyük bir ərazi. Bu vətən adlı ərazidə də hələnin öz obası, öz yurdu.

Onların da vətəni Azərbaycan, yurd yerləri isə Xocalıdır. İndi həsrətinə çətinliklə dözdüyümüz qədim Azərbaycan yurdu.

Eləcə tarixən kiçik bir yurd yeri olan Xocalı obasının tarixi çox qədimdir. İyirminci yüzilliyin sonunda isə onun taleyinə böyümək, yenidən qurulmaq yazıldı. Şəhər oldu, sakinləri artdı, gedişli – gəlişli oldu. Elə o illər həm də bu şəhərin taleyinin müharibə, qan – qada yazıldı. İllərlə bu yurdun, bu torpağın havasını udan, suyunu içib, naz – nemətlərindən istifadə edən ermənilər dönük çıxdılar. Dönük çıxmaq azmı kimi illər boyu birgə yaşadıkları torpaq sahiblərinə güllə atdılar. Duz – çörəyi tapdılar. Sanki bu millət, əslində millət yox, soyu – kökü məlum olmayan, qaraçı xislətli, kişiləri qeyrətsiz, qadınları əxlaqsız doğulan bu sürü şər – böhtan danışmaq, şərləmək, ləkələmək üçün doğulmuşdur. Hər birisi xəyanət və ikinizlülük simvolu, yaltaqlıq mücəssəməsi olan ermənilər həm də əslində ən aciz adamlardır.

Köçkün həyatından yenə Şövkət baci danışır:

– “Eləcə hər gün Ağdamda gətirilən meyitlərin sorağı ilə ora – bura vurmuxur, əsirlikdən salamat çıxanları axtarıb tapır, hamıdan atamı soruşurduq. Kişini elə bil yer udmuşdu, gördüm deyən yox idi. Artıq bir neçə gün keçəndən sonra önləri dəfn etdilər deyən ara sakitləşdi. Torpağın üzü soyuqdur axı. Ağdamda, Naftalanda, Gəncədə olan xocalılara ismaric etdik. Bəlkə, atamı görən olub, onun ölüsündən, ya dirisindən xəbər soruqladıq. Gördüm deyən olmadı. Elməngil hər gün səhərdən-axşama qədər vurmuxurdular.

Nə xeyri? Hökumət adamları isə heç kimi dinləmək istəmirdilər. Bircə Elman Məmmədov bizi dinləyir, ürək - dirək verirdi.

Aradan iki həftəyə yaxın vaxt keçmişdi. Daha Xocalıdan soraq yox idi. Xocalıları müxtəlif rayonlarda yerləşdirmişdilər. Biz qalmışdıq ortalıqda. Oturub fikirləşdik. Hələ biz Daşbulaqda yaşayarkən Kürdəmir rayonu nümayəndələrinin bizə göstərdiyi köməyi hiss etmişdik. Qərara gəldik ki, heç kimlə məsləhətləşmədən gedək Kürdəmirə. Orada məskunlaşaq. Elə də etdik. Əynimizdəki pal-paltardan başqa daşınası bir şeyimiz yox idi. Əvvəldə də demişdim. Kürdəmirdə bizi öz adamları kimi qarşıladılar. Bu gün də biz bu camaatdan yerdən göyə qədər razıyıq. Kəçkünlük böyük dərdədi, qardaş. Sonunu bilmirsən axı. Elə hey gözləyirsən ki, yurduna nə vaxt qayıdacaqsan. Gözləyirsən ki, yaxınlarına nə vaxt qovuşacaqsan. İtkinlərin nə vaxt tapılıb, heç olmazsa torpağa tapşırılaçaq ki, rahatlanasan. Hə, hə belə məqamlarda onların ölümü ilə də barışmaq olur. Ölüm də bir təsəllidir.

Amma atam ölməyib. İnanıram ki, o sağdır. Mənim inamımı isə Allahım verib Allah da ondan bir xəbər yetirər.”

Şövkətin gözlərindən bir cüt yaş gilələri yanağı boyu yuvarlanırdı. Daha danışıması üçün israr etmirdim. Yenə otağı tərk edir. Qayıdanda hiss edirdim ki, doyunca ağlayıb. Daha sakitdir. Bir tərəfdə oturub sakitcə qulaq asır.

Elman dillənir:

- “Bilirsiz adam gərək naşükür olmasın. Qismətimiz, taleyimiz belə yazılıb. Neyləmək olar ki? Ən böyük istəyim atamı tapmaq, ən böyük arzum isə Qarabağ uğurunda döyüşlərdə şəhid olmaqdır. Daha bezmişəm gözləməkdən. Hər gecə yuxuma Xocalı girir. Hər gecə Daşbulaqda oluram. Uşaq xeyallarımı təzələyirəm. Səhər ayılıram ki, yenə gördüyüm yuxu imiş. Düzü, yuxulardan da bezmişəm. Nə qədər yuxuyla ovunmaq olar ki? Bircə atamı tapsaydıq...”

Elmana baxıram, daha onun da danışmaq fikri yoxdur. Sakitcə soyumuş çay stəkanını barmaqları arasında fırladır.

Xocalı meyitləri.

Düzü, ifadəni oxuyanda ilk əvvəl əsəbiləşdim. Əsəbiləşdim ki, müqayisə etmək, nəyisə fərqləndirmək üçün, görəsən, başqa bir nümunə göstərmək olmazdı. Yenidən oxudum, gördüm ki, yox eləcə meyitlər yox, üstündən tank keçmiş meyitlərdən söhbət gədir.

Mən faciədən ötən 19 ildən çox dövrdə Xocalı faciəsi haqqında xeyli materialları oxumuş, demək olar ki, bu mövzunu ələk-vələk eləmişdim. Amma tamam başqa mövzulu ədəbiyyatda Xocalı faciəsinin anıldığını birinci dəfə idi ki, oxuyurdum.

Mətləbdən uzaqlaşmayaq. Bu yazıları işləyərkən əlimə gənc yazıçı Şərif Ağayının əsərləri keçmişdi. Hərdən onları oxuyurdum. Əslində Şərif o qədər maraqlı yazmışdı ki, bəlkə də, bir hekayəni onuncu dəfə oxuyurdum. Müəllifin qaçqın həyatını obrazlı şəkildə, hərtərəfli əks etdirməsindən hiss edirdim ki, o özü bu həyatı yaşayıb. Odur ki, yəqin etdim ki, Xocalı dərdi də içindədir. Nə olsun ki, o, Xocalıdan deyil, əsas odur ki, azərbaycanlıdır.

“Mənə elə gəldi ki, gülməli əhvalat danışır” adlı hekayəsində Şərif qəhrəmanın qaçqın düşmüş qohumlarının qaçqın daxılnda yorğun - arğın uyumalarını belə təsvir edir: “Ayağa duran kimi açıq qapıdan daxalın o biri otaqçasında sərələnib miş-miş yatan qohumlarıma baxdım. Xocalı meyitlərini xatırladırdılar — üstlərdən tank keçmişdi elə bil.”

Düzü, Şərif tankı bu meyitlərin üstündən “keçirməseydi” bir oxucu olaraq inciyərdim ondan. İnciyərdim, ona görə ki, müqəddəs hesab etdiyim şəhid ruhlarını incidib. Amma yox, incimədim. Ona görə incimədim ki, o bir müəllif olaraq ermənilərin Xocalıda törətdiyi vəhşiliyi oxucusunun yadına salır. Tank turtulları altında xincimlanmış meyitləri misal çəkməklə ən azı oxucusunda düşməne nifrət oyadır, onun tarixi yaddaşını təzələyir. Elə ona görə də mən Şərifdən incimədim.

Şərif Ağayın yaradıcılığı elə bil qaçqın həyatından yəğrülüb. Sonra fikirləşdim ki, yaqın, mənim əlimdəki kitaba toplanan yazılar bu mövzudadır. Amma nə dəxli. Hər halda Şərif qaçqınlığı, köçkünlüyü olduğu kimi verə bilib. Onun "General" adlı hekayəsində də Xocalı anılıb. Amma bu anma yox, insan ürayinə sancılan oxdur. Mütaliə etdiyim dövrlərdə nə qədər kitab, nə qədər yazı oxuduğumu bilmirəm. Mövzular müxtəlif olub. Şən, qəmli, kədərli. Amma nə fərqi var, bədi yazı oxuyanda ürayimə tikan batdığı olmayıb.

Şərifin "General"ı oxuyanda isə ürayimə qarətikan batdı. Əvvəl sanırdı, ağrıtdı. Qayıdıb bir abzas olan həmin hissəni yenidən oxudum. Sonra yenə oxudum. Ağrıdan ağladım. Kişi ağlamaz deyirlər. Amma mən ağladım. Xocalını heç vaxt, heç kim hələ ki, belə təsvir edə bilməyib. Həmin abzas belədir: **"İnarənin bacısının əsəbləri pozulmuşdu. Bayaqdan rabitasız cümlələrlə Xocalıya ərə gedən İnarənin başına gələnlərdən danışdı. Əri şəhid olub, üç yaşlı oğlunu qalıbmış yazıq gəlin. Xocalı alınan gecə meşədə oğlunu itirir. Nə qədər çalışırlar, qonum – qonşuya qoşulub Ağdama gəlmir. Tək-tənha qayıdıb uşağını axtarır. Təsədüfən meyitinə üstünə çıxır. Uşaq əvvəl yaralanıb və xeyli iməkləyib. Barmaqlarına tikan batmış. Sonra qan itirdiyindən keçirib, İnarə bacısına deyirmiş, onu basdırmaq istədim, amma mənə elə gəldi barmaqlarımdakı tikanlar qəbirdə incidəcək onu, tikanları bir-bir çıxartdım, sonra dəfn etdim."**

İndi bu sətirləri yazanda yenə kövrəldim. Yadıma Ənvər Məmmədخانının "Buz heykəl" hekayəsi düşdü. Orda da ənə özvladını atdır, böyük məhəbbətlə onu sinəsinə sıxır, donur.

Şərifin İnarəsi isə itirdiyi övladını qəbirə qoyarkən onun rahatlığını axtarır. Onun yaralı əllərindəki tikanları çıxarır.

Axi, körpə qanıyla suvarılan torpaq bizimkidir. O körpə yaralananda, görəsən, nə qışqırıb? Yeri eşə - eşə necə iməkləyib körpə yavru?

Söz tapa bilmirəm. Lənət erməni faşizminə, lənət bu milləti doğan qadına. İnsanı ana doğur. Erməni vəhşilərini doğanlara isə ana demək haramdır.

İnarənin oğlunun faciəli ölmünü hamımız özümüznüküləşdirməliyik. Uşaqlarımızı, nəvə- nəticələrimizi düşünməliyik bu faciəni oxuyanda. Mənim bu məqamda yadıma ilk nəvəm – dünyaya cəmi üç aylığında vida demiş Vəfa düşdü. Yaşasaydı məktəbə gedərdi. Elə bildim o tikanlar mənim Vəfamin barmaqlarına batıb, incidir onu. Odur ki, içimdə çəkdiyimi yazıya köçürdüm, yenidən kövrəldim.

Kövrəlin ey insanlar, İnarənin oğluna kövrəlin! O kəməksiz, körpənin yerində özünüznüküləri hiss edin. Bax, onda intiqam, qisas hissi baş qaldıracaq içində. İntiqama tələsəcəyik, Xocalı intiqamına.

Çingizin həqiqətləri

Bu yaxınlarda "ATV İNTERNESNI" televiziya kanalının çəkdiyi "Müstəqillik yollarında" adlı sənədli filmə baxdım. Film ölkəmizdə müstəqillik uğrunda gedən mübarizəni əks etdirir. Filmə Xocalı hadisələri ilə bağlı bir tarixi xronika yer alıb.

Xocalıyla bağlı bu tarixi xronikaya baxandan sonra Şövkətin də, Elmanın da giley – gūzarlarının haqlı olduğunu dərk etdim. Kadrlarda faciə baş verən günlərdə Tamerlan Qarayevlə keçirilən mətbuat konfransında rəhmətlik Çingiz Mustafayev çəkdiyi kadrların olduğu ərazi ilə bağlı yana – yana danışır. Jurnalist Çingiz o vaxtlar Ali Sovetin sədr müavini işləyən Tamerlan Qarayevə söyləyir ki, bəs, Xocalı faciəsi baş verəndən sonra dedilər ki, xocalıları bizim postlardan təxminən 10 km uzaqda olan məsafədə, yəni Xocalıda qırıblar. Amma, sağ çıxanlar iddia etdilər ki, lap yaxında Şellinin yanında da meyitlər var. Onda biz hərbi vertolyotlarla həmin əraziyə gəldik. Bu yer uzaqda deyilməmiş ki? Elə bizim postdan 600 – 700 metrlik bir məsafədəymiş. Bizim mindiyimiz vertolyotu daha üç vertolyot müşayiət edirdi. Elə

Şellinin lap yaxınlığında meyitlər olan yerə endik. Biz ora gələndə meyitlərin arasında Azərbaycan tərəfdən olan 7-8 nəfər hərbiçi sakitcə gəzişirdi. Onlar heç nə olmayıbmiş kimi vəhşicəsinə güllələnmiş meyitlərin arasında dolaşırdılar. Biz vertolyotdan düşüb ərazidə çəkiliş aparmağa başladıq. Bizi görən hərbiçilər çəkilib getdilər. Çingiz həmin kadrda manalı gözlərini mətbuat konfransını aparan mərhum jurnalist Nəcəf Nəcəfova tutaraq qeyri – adı qarşılacağı bir məsələyə də aydınlıq gətirilməsini istəyir. O bildirir ki, nə səbəbdənsə bizi əraziyə gətirən vertolyotlar da biz mətbuat işçilərini hadisə yerində qoyub, uçub getdilər. Kadrda Tamerlan Qarayev soruşur ki, onlar hara getdilər. Rəhmətlik Çingiz cavab verir ki, geriyə - Ağdama uçdular.

Çingizin söyləməsinə görə bu gün də dünyanı lərzəyə salan, hər dəfə baxanda ürəyimizi parçalayan dəhşətli kadrları çəkəndən sonra onlar ərazini sakitcə tərk ediblər. Bizimkilərin təhlükəli hesab etdikləri bu ərazi isə tam sakitlik olub.

Həmin tarixi kadrlarda millət vəkili, tanınmış jurnalist Elmira xanım Axundova da görünür. Qələminə, şəxsiyyətinə və bütün yaradıcılığına hörmət etdiyim bu mübariz azərbaycanlı qızı, yaqın ki, bu görüşü xatırlayır. Hesab edirəm ki, cild – cild kitablar müəllifi olan Elmira xanım həmin görüş barədə nə vaxtsa yazacaq. Bəlkə də, o, bu həqiqətləri yazıb?

Haqqında söhbət gedən filmə baxdıqdan sonra bir daha dərk etdim ki, hələ də Xocalı faciəsinin səbəbləri aydınlaşmayıb. Dərk etdim ki, xocalıların Elmanın dili ilə desək, Ağdamın qulağının dibində, Şelliyə yaxın postlarımızdan az aralıda gülləbaran edilməsinin səbəbləri açıqlanmayıb. Dinc xocalılara bizim postlardan cəmi 600 – 700 metrlikdə niyə kömək olunmayıb? Müəmmədir, burada çox ciddi mətləblər yatır. Lakin ana tarix öz sözünü deyəcək. Tarixin isə cəzası amansız olur. Mənfur qonşularımız bunu bir daha dərk etməli, fikirləşməlidirlər.

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Çingiz Mustafayevin ölümün gözlərinə dik baxaraq çəkdiyi kadrlar olmasaydı, yaqın ki, Xocalı barədə elə ağızlardan eşidərdik. Hələ onda Çingizə Milli

Qəhrəman adı verilməmişdi. Heç rəhmətlik Çingiz də bu barədə fikirləşməzdi. Onun düşündüyü əsl həqiqətləri xalqa çatdırmaq, gələcəyə ötürmək idi.

Vətən, xalq yolunda şəhid olmaq, torpağı öz qanı ilə suvarmaq qəhrəmanların həyat fəlsəfəsidir. Çingiz də bu fəlsəfəni yaşadı.

“Təsəlli”

Yəqin ki, dırnaq işarəsi içərisində yazılmış bu söz ilk anda qeyri – adi görünəcək. Çoxları fikirləşəcək ki, təsəlli sözünün əks tərəfi nədir? Niyə məhz bu sərlovhə altında yazı oxuyur.

Mən Şövkəti də, Qaratel xalanı da, Elmanı da dinləyəndə sanki ölümə məşallah deyən, meyit görməklə “rahatlanan” şükürlü insan gördüm. Elman Şelli istiqamətində yoldan sağ – salamat keçirdiyi xocalıları Ağdama çatdırandan sonra geriyyə qayıdıb meyitləri gördüyünü söyləyir. Həmin dövrü xatırlıyanda isə “elə kaş atam da o meyitlərin içində olaydı” söyləyir. Sual olunur niyə?

Sualın cavabı isə çox sadədir. Öncə o atası barədə üzüntüyə son qoymaq istəyir. Daha sonra isə istəmir ki, atası erməni əsirliyində zülm çəksin. Oğul olaraq atasının xasiyyətini bildiyindən bilir ki, atası ermənilərin qarşısında əyilən, sığın deyil. Heç Məhərrəm kişi erməni zülmkarlığına dözən də deyil. Alçalmaq, əyilmək onun təbiətinə yaddır. Ən azından kişi kimi ölməyi üstün tutar. Sonda qarşısındakı düşməni yalnız əlləri ilə boğmağı da bacarandır.

Qaratel xanımın təsəllisi isə onun Məhərrəmli yuxularıdır. İyirmi ilə yaxın bir dövrdə Daşbulaqda dəfələrlə ev tikdiyi, nəvə böyütdüyü, toya – düyünə getdiyi yuxular. Yuxuların hamısının da baş qəhrəmanı Məhərrəmdir. Düz qırx illik ailə münasibətlərinin əvvəli də, sonu da Qarabağda qalıb. Odur ki, o hər gecə Qarabağa, Daşbulağa, Xocalıya “gedir” hərdən Şuşaya Cıdır düzünə “baş çəkir”, lapdan ayılında gözü bomboz yataqxana binasının bomboz divarına sataşır. Ayılır, inanır ki, yuxudaymış. Təsəllisi Məhərrəmli yuxular olur. İmkan tapanda təkliyə düşən kimi “gəl çıx, ay evi tikilmiş. Gəl, balalarına, nəvələrinə yiyə dur”, – söyləməklə kifayətlənir. Bu vaxt gözlərinin bulağında yaş gillənir, bir qədər sakitləşir.

Şövkət bacının təsəllisi isə Rövşəndi, Arzudu, Nicatdı. Bu təsəllinin digərlərindən fərqi gələcəyə daha inamlı olmasıdır. Bu gələcək Arzunun, Nicatın işıqlı dünyasıdır.

Odur ki, bir Xocalı ailəsinin təsəlli payından bütün xocalılara pay düşür. Ən böyük təsəlli isə Xocalıya qayıdılacaq günün yaxında olmasıdır.

Bütün həmvətənlərimizə - hər bir xocalıya, hər bir şuşalıya, bütövlükdə bütün vətənlə didərgünlərimizə təsəlli payı arzulaıram. Qoy, bu paydan onların hamısına çatsın. Bu payın adı Vətən payıdır.

Torpaqlarımız işğaldan azad olunsun. Yurd yerlərimizdə çiraqlarımız yansın. Günəşimiz doğsun. Bax, onda bu “təsəlli”ni dırnaq işarəsindən “azad edəcəyəm”.

Azadlıq ümidi ilə əsl təsəlliyyə doğru vüqarla addımla Vətən oğlu, Vətən qızı, bacım, qardaşım.

Bəsdir ağladın, bəsdir sıızladın.

İnamla əsl TƏSƏLLİYƏ doğru.

Xocalı göyərçinləri

Həsənov Rövşən Əbülfəz oğlu: (orta təhsilini Kürdəmir şəhər 3 sayılı orta məktəbdə başa vurub, Bakı Ali Ümumqoşun komandirləri məktəbinin məzunudur.)

“- 1976-cı ildə doğulmuşam. Anam məni min bir əziyyətlə böyüdü. Düzü, indi dərk edirəm ki, övlad böyütmək nədir. Mən Xocalını çox yaxşı xatırlayıram. Xəyallarında Kürdəmir də bir doğma yer kimi özünə məskən salıb. Bu torpağa ürəkdən bağlıyam. Dostlarımı da peşməktəblilər və kürdəmirililərdir. Peşməktəblilər ifadəsini mən ilk dəfə işlədirəm. Çünki eləcə biz bu peşə məktəbində (**Kürdəmir peşə liseyi nəzərdə tutulur**-V.A) doğulur, böyüyür, yaşa doluruq. Düzdür, yaş kağızlarımızda öz rayonlarımızın adı qeyd olunur. Əslində bu üzü boz yataqxanalarda, ümumi rejimdə böyümüşük. Nə fərli başlı şəraiti var, nə də ayırıcı statusu.”

Rövşəni dinləyəndə hardansa yadıma vaxtlar ingilis müəllifin yazdığı kitabda oxuduğum “Sabirabad Respublikası” ifadəsini xatırlayıram. İlk əvvəl təəccüblənmişdim. Sonra yazımı oxuyanda gördüm ki, söhbət Sabirabad rayonunda vaxtilə salınmış qaçqın düşərgəsindən gedir. Həmin yazıda müəllif bu qaçqın şəhərciyinin bütün xırda detallarını belə təsvir etmiş, öz qayda-qanunları olduğunu söyləmişdi. İndi isə düşünürəm ki, Allah Prezidentimiz İlham Əliyevin canını sağ eləsin. Nə yaxşı ki, o bu “respublikaları”- qaçqın düşərgələrini birdəfəlik ləğv etdi. İndi nə “Sabirabad respublikası” var, nə də orada doğulanlar. İnanıram ki, lap yaxın zamanlarda ölkə başçısının rəhbərliyi altında işğalda olan bütün torpaqlarımız düşmənlə tapdağından azad olunacaq, hamı öz yurd - yuvasına qayıdacaqdır. Bax, onda bu üzü boz binalara “nifrət” azalacaq, qaçqın şəhərcikləri – “qamış - palçıq tikililərdən ibarət respublikalar” yaddan çıxacaqdır.

Yenə Rövşəni dinləyirəm:

— “Düzü, hərbiç olmağı uşaq vaxtımdan qət etmişdim. O vaxtdan özümdə inam yaratmışam ki, Əsgəranda Şuşaya üz tutan

ilk azərbaycanlı mən olacağam. Xankəndinə, Şuşaya, Xocalıya qələbə bayrağını özüm taxacağam. Birdən içimdə qələbə hissi aşıb- daşır. Amma neyləməli? Xəstəliklə bağlı ordudan tərxis olunması olmur. Amma yenə hücum əmri verilsə, mən döyüşə qoşulandırdım birincisi olacağam.”

Görüşməmişdən Şövkətin ana əzizləmələrindən yadımda uşaq kimi qalmış Rövşən qədd – qəmətli, cüssəli bir azərbaycanlı oğludur. Təmkini, ədəb - ərkanı, davranışı müsahibində heyvət doğuran Rövşən həm də bu gün gözəl ailə sahibidir. Arzunu və Nəicəti əsl vətəndaş kimi böyütmək onun ən ümdə arzusudur.

— “Mən Daşbulağı da, Xocalını da xəyallarında yaşadıram. Ora gedəcəyim gün ayılıb o torpağı doyunca öpəcəyəm”- bunu da Rövşən deyir.

— “Bilirsiniz mən peşəkar hərbiç olmuşam. Siyasətə, filana da meyilli deyiləm. Hərbiç əmrə tabədir. Əsgəri olduğu ölkənin müdafiəçisi tək şəhid olmağa hər an hazır olmayan kəsdən hərbiç olmaz. Bizim kəfənimiz vətən torpağıdır. Odur ki, mən də, keçmiş döyüşçü dostlarım da, doğma torpağı son damla qanıma qədər vuruşmaqla azad etməyə yenə də hazırıq. Biz ölib bu kəfəni bükülməyə yox, bu kəfəni (**torpaq nəzərdə tutulur** – V.A) düşmənlə tapdağından xilas edib, gələcək nəsillərə sağ – salamat təhvil verməyə çalışırıq.

Qorxaq gündə ölib, igid isə bir dəfə. O da öləndən sonra əbədi olaraq qəlblərdə yaşayır. İnanın Azərbaycan ordusunun hər bir zabiti, hər bir əsgəri bir igiddi, qəhrəmandı. Biz ölmək yox, mənfur düşməni əzmək, torpağımızdan qovmaq əzmindəyik” – bu fikirləri də Azərbaycan ordusunun qəmiş zabiti Rövşən söyləyir.

Rövşənlə söhbətim məni geriə qaytarır. Elə lap Xocalı faciəsinin baş verdiyi illərə. Fikirləşirəm ki, görəsən, hakimiyyət başına Heydər Əliyev gəlməsaydı, necə olardı? Qısa vaxt ərzində dəfələrlə rəhbərliyi dəyişən ölkə hansı vəziyyətə qalardı. Düzdür, o vaxtkı dərəcəbəyliyi, özbaşınalığı yaxşı xatırlayıram. Cəbhəçilərin, sadvalçılərin, əlikramçılərin özbaşınalığı, ölkəni dağıtmaları yaxşı yadımdadı.

Yaxşı yadımdadı ki, deputatı olduğum rayon sovetinin sessiyasında “bu qarışıq dövrdə yalnız bu ölkəni Heydər Əliyev xilas edər”, - dediyimə görə ətrafdakılardan bir neçəsi məni necə fitə basdılar. Məni müdafiə edənlər də tapıldı. O vaxtlar müxalifət partiyasının üzvü olan, amma əsl ziyalı hesab etdiyim Ağa Zeynəli də mənim fikrimə şərik çıxdı. Ağa müəllim də Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtmasa bu ölkə dağılacaq,-söylədi. Elə dağıldı. Həmin illərdə ölkəni siyasətçilər yox, nadanlar idarə edirdi. Hərənin bir qoçu dəstəsi var idi. Özünümüdafiə batalyonları adlanan bu başıpozuq silahlı dəstələr idarə olunmur, əslində başçısı olduğu şəxslərin marağına xidmət edirdilər. Nə vətən, nə torpaq yada düşürdü.

İndi fikirləşirəm ki, nə yaxşı ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev xalqın tələbi, özü demiş vicdanının səsi ilə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtdı. Qayıtdı və hər şeyi yoluna qoydu.

Elə bil düşüncələrimi duyubmuş kimi üz – üzə oturduğum Rövşən sözbə başlayır:

— “İnanın, Ulu Öndər Heydər Əliyevin şah əsəri olan Müstəqil Azərbaycanın keşiyini çəkməkdən böyük şərəf yoxdu bu dünyada. Ana Vətənin, Möhtərəm Prezidentimiz, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin əsgəri olmaq isə iqiqət şərəfidir. Biz hərbcilər hər an Ali Baş Komandanın əmrinə müntəzirik. Əgər süll danışıqları baş tutmasa, onda düşmənin tərəfi əzməyə qadir olan bir ordumuz var. Bu ordu Azad Azərbaycanımızın xoşbəxt gələcəyini şərəflə qoruyacaqdır.”

Rövşən yenə susur. Ona ailəsi, övladları barədə sual verməyə hazırlaşırım. Yenə intuisiyamı, ya duyğu ilə fikrimi sezir:

— “Anamə borcluyam. Ana borcunu isə ödəmək olmur. O, mənə həyatımı həsr edib. Bütün çətinliklərə sinə gərib. Odur ki, onun borcunu qaytarmağa yox, ömrümü ona sərf etməyə çalışırım. Anam mənim qiblagahımdır.”

Rövşənin xəyallarına bir növ son qoymaq, onu özünə qaytarmaq üçün ona konkret suallarla müraciət etməyi qərara alıram.

Sual: Uşaqlıq illərin haqqında nələri danışmaq istərdin?

Cavab: Mən 1976- cı ildə Xankəndi rayonunun Daşbulaq kəndində doğulmuşam. 1987- ci ilə qədər Daşbulaqdakı beynəlmillət orta məktəbdə təhsil almışam. 5-ci sinfi o məktəbdə bitirmişəm. 6 - 7- ci sinifləri isə Ağdam rayonunun Mirəşelli kəndində oxumuşam. Sonra mən yenə Daşbulağa qayıtdım. Amma 1988 –ci ilin oktyabrından sonra biz məktəbə gedə bilmədik. Ermənilər bizi Daşbulaqdan qovdular. Daşbulaq gözəl kənddi. Mənim bütün uşaqlığım orada keçib. 12-13 yaşım olanda çıxmışdıq o kənddən. Hamı deyir ki, Şuşa Qarabağın tacıdır. Mənə görə isə Qarabağın tacı Daşbulaqdır. Bizim kənd...

Sual: Axı, niyə mən Xocalıdan sual verirəm, sən Daşbulağa “qaçırsan”?

Cavab: Bilirsiniz, Daşbulaq mənim üçün daha doğmadır. Amma, Xocalı dərdi, Xocalı nisgili daim içimdədi. Daşbulağın hər cığırtı, meşəsi, bulağı, yolu-irizi əzizdi mənə. Axı, mən orada doğulmuşam. İnsan isə doğulduğu torpağa bağlı olur.

Sual: Hamının həyatda dostu var. Bəs sənin dostların kimlərdir?

Cavab: (Rövşən köks ötürür) Mən bu sualı gözləyirdim. Amma neyləyək ki, bu gün Daşbulaqlılar da, Xocalı sakinləri də respublikamızın bütün güşələrinə səpələniblər. Elə könlümdən keçir ki, onları bir yerə yığıb bir uşaqlıq xatirəsi danışmaq. Bu gün ən çox Kürdəmirdən olan dostlarla görüşə bilirim. Sabir də, Aydın da, Məhərrəm də, Heydər də mənim əzizlərimdi. Allah qoysa, yəqin ki, vaxt olar, mən onları Qarabağa qonaq apararam.

Ən çox xatırladığım müəllimlərimdi. Müzəffər müəllim, Şakir müəllim, Aydın müəllim isə yaddaşımca daha çox hopublar.

Sual: Sən bu gün bir azərbaycan ailəsinin başçısısan...

Cavab: Hə, mənim həyat yoldaşım Ayna da məcburi köçkün ailəsinin övlədidir. Onlar Laçından didərgin düşüblər. Biz Kürdəmirdə tanış olmuşuq. İxtisasca sinif müəlliməsidir. Amma işləmir. Onun ən müqəddəs işi Arzunu və Nəcatı tərbiyə etməkdir.

Arzumdur ki, Nicat əsl vətəndaş kimi böyüsün. Bəzən uşaqlar körpə ikən valideynləri onlara gələcək üçün sənət də seçirlər. Mən yox. Özü müəyyən edər, həyat yolunu. Qoy kim olursa, olsun əsl insan, vətənaş görüklü övlad olsun.

Arzunu isə eləcə müəllim görmək istəyirdim. Əlbəttə ki, bunlar arzudur.

Sual: Gəl, qayıdaq Xocalıya. Xocalı yadında necə qalıb?

Cavab: Biz Xocalıya yığışda mən ağladım. Heç Daşbulaqdan aralanmaq istəmirdim. Babam Məhərrəm kişi də çıxmaq istəmirdi kənddən. Amma məcburən çıxası olduq. Çıxanda da babam dedi ki, lap tez qayıdacağıq yurdumuza. Axı orada bizim evlərimiz qaldı. Təna tut ağacımız indi, yaqın, bizsə qəribəsayıb. Xocalıda səkkizinci sinf getdim. Əslində burada dərslər fasilələrlə keçirilirdi. 1991-ci ilin noyabr ayında sonra isə dərslər tam kəsildi. Elə gün olurdu ki, şəhər gün ərzində üç-dörd dəfə "Alazan" raketlərinin atəşinə məruz qalırdı. Biz artıq vərmiş etmişdik. Lap düzü adılmişdi. Sınırdıq ki, elə həyat belə olmalıdır. Sonralar Xocalıda yaşamaq çətinləşdi. 1991-ci ildən isə hər gün ermənilər şəhərə quduzcasına hücum etməyə başladılar.

Xocalı soyqırımını isə heç kim təsəvvür etmirdi. Onlar bu ürəyin yiyəsi deyildilər. Onlara 366-cı alay kömək etməsəydi, bir də ki, həmin vaxtlar artıq Xocalı sahibsiz idi. Azərbaycan tərəfdən heç kim kömək göstərmirdi mühasirədə qalan şəhərə.

Mən fevralın 13-də sonuncu vertolyotla çıxanlardanam. Düzdü, anam mənə uşaq kimi təsvir edib, öz xatirələrində. Amma yox, ay ana, onda mən 16 yaşımın içindəydim. Bilirəm ey, elə mən indi də sənə üçün körpə uşağam. Qurbanın olum, ay ana! (məhsəhibim bir an dayanır, müdaxilə etmərəm, gözləri tavana zillənir – V.A.)

Hə, elə o vertolyotda çərəyi ayaqlar altında tapdılar. Çörək mükəddəsdir. Qurandan irəli gəlib deyirlər. Fikirləşirəm ki, yaqın, elə o gün çərəyi tapdıq deyər qənim oldu Xocalıya. İnanın, vertolyotda tapdığımız çərəyin iyə hələ də burunumdadı. Camaat tapdın? Artıq gözləri qorxmışdu həmin gün. Çünki camii bir gün

əvvəl o vəhşilər Malibaylıni və Quşçuları yandırmışdılar. Hər iki kənd köməksiz vəziyyətdə talan olunmuş, adamları isə güllələmişdilər. Bax, o qırdı bizimkilərin gözünü. Heç kim kömək etmirdi. Yazıq Elman müəllim, yazıq Əlif döyüşçülərlə tək qalmışdılar. Xocalının o vaxtkı icra başçısı, Milli Qəhrəman Əlif Hacıyevi deyirəm. Elə bil Bakı kar olmuşdu. Bizim evimiz postlardan 250-300 metr uzaq idi. Çox vaxt biz də postlara baş çəkirdik, böyüklərlə bir yerdə olurduq. Həm də babam elə oradaca mal-həyvan saxlayırdı. O, ermənilərdən qorxmurdu. Onun ferması Mehdi kənd ərazisində idi. Qonşuluqda da bir ferma var idi. Ermənilərin idi. Bu torpaqlar Daşbulağın ərazisi olmuşdu. Odur ki, babam oranı özününkü hesab edirdi. Yan - yörəsini də çəpərləmişdi. Bir növ sərhəd çəkmişdi öz ərazisinə.

Fevralın 13-də artıq qat etmişdik ki, nə yolla olursa olsun çıxmaq Xocalıdan. Əlbəttə, söhbət qadınlardan və uşaqlardan gedir. Odur ki, şəhər tezdən gedib fermada babamla görüşdüm. Elə bil ürəyimə dammışdı ki, bu babamla son görüşdü. Amma heç vaxt 25-dən 26-na keçən gecəni təsəvvür etmirdik.

Hə, vidalaşanda babam dedi ki, getməyin. Erməni kimdi ki, bizi öz torpağımızdan qovsun. Biz mütləq Daşbulağa qayıdacağıq. Bax onda mən onun gözlərinə baxdım. Orada heç bir təlaş, heç bir qorxu yox idi. Hələ bir qınadı da bizi. Dedi: "tez qayıdaqsınız, getməyin".

Bu mənim babamla son görüşüm oldu. Elə yaqın ki, babam da Xocalıda qalan sonuncu azərbaycanlıdır. Çünki dayım deyir ki, fevralın 25-də onunla görüşüb, vəziyyəti izah edib. Söyləyib ki, ermənilərin şəhərə hücumu gözlənir. Babam yenə öz inamında qalıb. Deyib ki, erməni kimdi ki, mən ondan qaçam. Bu torpaq mənimdi.

Sual: Səncə baban sağdı mı?

Cavab: Çətin ki, ermənilər onu yaşatsınlar. Həm də o özü əsirlikdə yaşamaz. Hikkəsindən tab götürməz. O, azad insan idi. Qorxu hissi yox idi içində.

Sual: Bəlkə, Xocalı faciəsinə münasibət bildirərsən...

Cavab: Düzü, 13 fevral 1992 – ci ildə Xocalını tərk edəndə uşaq idim. Bəlkə də, buna cəsarətəm çatmazdı. Hazırda isə danışmasam olmaz. Fikrimcə heç bir azərbaycanlı Xocalı faciəsini fikirləşmirdi. Bayaq da dedim, ermənilər qorxaqdı. Onların buna gücü çatmazdı. Havadarları oldu, kənardan onlara kömək göstərildi. Bu köməyi onlar sovet ordusunun 366-cı alayından gördülər.

Yadımdadı, fevralın 25 - də dedilər ki, Xocalıda cəmi 2 nəfər ölüb. Sonra isə 26-da hər şey aydınlaşdı. Bu faciə idi, genosid idi. Yaxşı xatırlayıram. Biz hər gün Eldarla, anamla Ağdam məscidinə gedərdik. Meyit axtarmağa. Hə, təəccüblənməyin. Meyit, çünki heç kim inanmırdı ki, ardi-arası kəsilməyən meyitlərdən sonra kimsə sağ gəlsin. Həmin günlərdə bu inam tam itmişdi.

Biz də gələn meyitlərin içərisində nənəmin, babamın, dayımın və digər qohumların meyitlərini arayırdıq. Nənəm, dayım sağ - salamat gəlib çıxdılar. Babamdan isə hələ də soraq yoxdur. Həmin günlərdə gördüyüm dəhşətli mənzərələri heç vaxt unuda bilmərəm. O, vəhşilikləri insanın törətməsinə inanmaq olmur.

Mən bir qoca kişi meyiti görmüşdüm Ağdam məscidində. Tanınmaz hala salmışdılar onu. Əvvəl elə bildim babamdı. Sonra Eldar dayım və anam gəlib baxdılar. Yox, o deyildi. Amma nə olsun o da kimsənin babası idi.

Sual: Xocalı ilə bağlı bir uşaqlıq xatirəsi danışarsanmı?

Cavab: Xocalı mənim uşaq olmağıma imkan verdi ki? Əvvəl, düzdür, şəhəri tikdilər. Sonra da tikdiklərini də, ordakı adamları da qoyub qaçdılar. O, necə hökumət idi bilmirəm. İndi də fikirləşirəm ki, onlar niyə belə etdilər?

Hə, uzağa getdim. Mənim üçün ilk əvvəl qorxu-zad yox idi. Göyərçin saxlamağı xoşlayırdım. Yaxşı göyərçinlərim var idi. Bərli - bəzəkli. Elə o göyərçinlər orada qaldı. Yoxdu elə göyərçinlər. Təkcə Xocalıda var idi o göyərçinlərdən. Bir gün göyərçinləri uçururdum. Onlardan ikisi Mehdikənd istiqamətə uçdu. Fit çaldım, qayıtmadılar. Uçub Mehdikənd tərəfdə olan

erməni fermasına qondular. Mən göyərçinlərimin dalınca qaçdım. Babamın fermasını keçib erməni fermasına çatdım. Fit çaldım, hayladım, tuta bilmədim o göyərçinləri. Kər - peşman geri qayıdası oldum. Elə təzəcə aralanmışdım ki, güllə səsi eşitdim. Dönüb geri baxdım. Ermənilər idi. Əvvəl uşaq ağılımla qorxunu dərk etmədim. Amma lap qulağımın dibindən çovuyan güllənin səsi elə bil ayıldı məni. İlk dəfə qorxunu duydum və əkdildim. **(güllümsəyir- V.A.)**. Elə o gün dərk etdim ki, qorxu nədir. Sonra isə bu hissə mənə yadlaşdı. Yəqin, o vaxt uşaq olmuşam. Həm də o gün uşaqlığa əlvida dedim.

Amma heyif o göyərçinlərə. Ondan birçə Xocalıda var idi. Yəqin, indi artıb-tərəyiblər. Bizi gözləyirlər. Gözləyirlər ki, nə vaxt qayıdacağıq.

Sual: Sənə qayıdacağımsını?

Cavab: Mütlaq!...

Sual: Nə vaxt?

Cavab: Yaxın zamanlarda. Elə Ali Baş Komandan əmr verən kimi biz o torpaqları azad edib, yurd - yuvamıza qayıdacağıq. Bütün Qarabağı azad edəcəyik. Elə onda mən ön cərgədə gedəcəyəm. Söz vermişəm axı, qələbə bayrağını Qarabağa mən sancım.

Erməni öz xoşu ilə Qarabağdan çıxan deyil. Bu ATƏT - di, Minsk qrupudu bunlara əbas yerə vaxt sərf etməyək. Uduzduğumuz vaxt basımızdı.

Biz Qarabağı döyüşlə alacağıq. Buna gücümüz, qüvvəmiz var. Bir də ki, bizim yenilməz ordumuz, inam yerimiz olan Ali Baş Komandanımız var. Suvorovun bir kəlamı var: "Qələbə əsgər ləpəri dəyən yerdədir".

Azərbaycan əsgərinin isə Qarabağ torpaqlarına qədəm basacağı gün yaxındadır.

Sual: Demək, sən müharibə arzulayırsan?

Cavab: Yox, yox. Mən süllü çox sevirəm. Axı mənim göyərçinlərim də indi orada yuva qurublar. Onları da hüskütmək,

yuvalarından perikdirmək olmaz. Həm də istəmirəm ki, nə Arzu, nə də Nicat barıt iyi duysunlar.

Yenə deyirəm, bu erməni öz xoşu ilə torpaqlarımızdan çıxan deyil. Bəlkə də, siyasətlə udduq. Təki elə olsun.

Sual: Siyasətə inanmırsan?

Cavab: Mən əvvəldən dedim axı, siyasətlə işim yoxdu. Mənim inandığım Heydər Əliyev siyasəti və İlham Əliyevdi. Cənab Prezidentə inanıram, ona arxalanıram. Bu müharibəni də o udacaq.

Sual: Xocalıya qayıdanda ilk əvvəl kimi axtaracaqsan?

Cavab: Torpağı öpüb, yalayıb, yerdə babamı, göydə göyərçinlərimi. Yəqin onlar məni gözləyirlər.

Şəhid göyərçinlər

Göyərçin sülh quşudur. Onun bərlı-bəzəkli, yaraşıqlı görkəmi daim insanları dincliyə, sakitliyə səsləyib.

Elə Rövşənin göyərçinləri də, yəqin ki, belədir. Əgər onları perikdirməyiblərsə, doğmalarının qayıdacaqları günü gözləyirlər. Yox, əgər yağlı düşmən bu gözəl məxluqlara da doğma yuvalarında yaşamağı, yurd yerlərinin səmasının ənginliklərinə baş vurmağı yasaq ediblərsə, onda necə?

Yox, yox... Bu heç cür mümkün deyil. Bu gün Xocalı səmasında Rövşənin göyərçinləri ilə birlikdə çoxlu göyərçinlər uçur. Onlar ağ göyərçinə dönmüş müqəddəs şəhid ruhlardır. Qoca, cavan, körpə ruhları ağ göyərçinlər olub Xocalı səmasında yurd yerlərimizə həsrətlə baxırlar. Lap elə İnarənin oğlunun da körpə ruhu oradadır. Nigarandırlar doğma torpaqlar üçün. Qayıtmaq istəyirlər yurd yerlərimizə. Yağı düşmən gülləsindən, düşmənin fitnə - felindən qorxmayan bu ağ məxluqlar indi dolaşırlar Xocalı səmasında. Şəhidlərimizin al qanı ilə qırmızı rəngə boyanmış şəhid yurd yerlərimizi seyr edirlər Xocalı göyərçinləri. Nigarandırlar, doğma yerlərdən, doğma ocaqlardan. Gözləyirlər ki, biz nə vaxt qayıdıb yurd-yuvamıza sahib çıxacağıq.

Bu gün uzaqda deyil, mənim göyərçinlərim!

may-sentyabr 2011

Xocalı haqqında

Düzü, Xocalıda olmamışam. Hər bir azərbaycanlı kimi mən də bu arzuya qovuşmaq üçün hər gün dualar edirəm. Xocalı haqqında danışan hər bir kəsə diqqətlə qulaq asır, oranı görməsəm də, öyrənməyə çalışıram. Birdən özümü qınayıram ki, dünyanın düz vaxtında Şuşaya – İsa bulağına gedincə, gərək elə Xocalı adlı kəndə gedəydim. Kimin ağlına gələrdi ki, belə olacaq. Ona görə də eşitdiklərimdən başqa, oxuduqlarımdan da bir neçəsini bu kitaba əlavə etmək istədim. Düzdür, bu yazıda Xocalı şəhidlərinin sayı müəllif tərəfindən xeyli az göstərilib. Bəzi ziddiyyətli məqamlar da var. Lakin müəllifin əcnəbi olduğunu nəzərə alıb bu yazını oxumağa dəyər.

Xocalı

(Material ingilis Tomas De Vaal adlı müəllifin "Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaq yollarında" adlı kitabından götürülmüşdür.)

1992-ci il yanvarın 1 –dən etibarən ermənilər Stepanakertin hüdudlarından kənar da silahlı basqınlar etməyə başladılar. Onlar yüzlərlə azərbaycanlıyı qovub, şəhər ətrafındakı azərbaycan kəndlərini işğal etdilər. Onların əsas hədəfi regionda yeganə aeroportu olan və Stepanakertdən doqquz kilometr şimal-şərq istiqamətində yerləşən Xocalı şəhəri idi. Bir vaxtlar azərbaycanlılar kütləvi surətdə Xocalıda yerləşdirilirdilər. 1991-ci ildə bu şəhərdə əhalinin sayı 6.300 nəfər idi.

1991-ci ilin oktyabr ayında ermənilər Xocalı ilə Ağdam arasındakı yolu kəsəndilər, şəhərə indi yalnız vertolyotla getmək mümkün idi: Ağdamdan qısa uçuş, sonra da spiralvari eniş. Yanvarda amerikalı müxbir Tomas Qolts bu dəhşətli uçuşu edib, soyuq və müdafiəsiz şəhərə yetişmişdi. "Xocalıda telefonlar, ümumiyyətlə heç nə ilə işləmirdi, nə işıq, nə istilik, nə də su xatları

işləyirdi, - Qolts yazır. - Ətraf aləmlə yeganə əlaqə vertolyotla mümkün idi, hər bir reys təhlükəli idi." Xocalıya sonuncu vertolyot reysi 1992-ci il fevralın 13-də təşkil edildi və həmin gün oradan ən azı 300 sakin çətinliklə çıxarıldı, şəhərdə isə 3.000 sakin qalırdı, Xocalını aeroportun OMON komandiri Əlif Hacıyev və təxminən 160 nəfər yüngül silahlanmış döyüşçü müdafiə edirdi. Sakinlər həyəcan içində ermənilərin hücumunu gözləyirdilər.

Hücum fevralın 25-dən 26-na keçən gecə başladı. Çox güman ki, bu gün dörd il əvvəl Sumqayıtda baş vermiş erməni qırğınlarının xatirəsinə seçilmişdir. Ermənilərə hərbi dəstəyi Sovet Ordusunun 366-cı alayına məxsus zirehli texnika göstərdi. Onlar Xocalını üç tərəfdən mühasirəyə aldılar, bundan sonra erməni əsgərləri şəhərə daxil olub, müdafiəçilərin müqavimətini qırdılar.

Xocalıdan yalnız bir çıxış açıq idi. Deyilənə görə, Hacıyev dinc sakinləri inandırırdı ki, şəhəri tərk edib Ağdama yollanmaq lazımdır və söz verdi ki, OMON dəstəsi zirehli texnika göstərəcək. Gecə ikən böyük izdiham dənə qədər qarlı meşənin içindən keçib, Qarqar çayı vadisinə enməyə başladılar. Şəhər tezdən Xocalı sakinləri əzsaylı omoqçuların müşayiəti ilə ermənilərin yaşadığı Naxiçevanik (**Naxçıvanik** – V.A.)kəndindən bir qədər aralıda yerləşən düzənliyə çıxdılar. Düzənin yarındakı dağlarda mövqə tutan erməni döyüşçüləri onları burada gülləbarana tutdular. Omoqçular cavab atəşi açdılar, lakin qüvvələr bərabər deyildi və onları öldürdülər. Bu dəhşətli qırğın yerinə yeni-yeni qaçqınlar gəlirdilər. Xocalının keçmiş sakini Hicran Ələkbərova "Human Rights Watch" hüquq müdafiə təşkilatının nümayəndəsinə danışdı:

"Biz Naxiçevanikə şəhər doqquzda çatdıq. Düzəndə çoxlu öldürülənlər var idi. Bəlkə də, yüz nəfər. Mən onları saymağa cəhd göstərmədim. Mənə bu sahədə yaranadılar, Əlif Hacıyevi güllələdilər, mən ona kömək etmək istədim. Güllə mənim qarnıma dəydi. Mən onların haradan atəş açdıqlarını gördüm. Mən bu sahədə çoxlu cəsədlər gördüm. Onlar təzəcə öldürülmüşdülər, dərilərinin rəngi hələ dəyişməmişdi."

Bir neçə gün sonra bura gəlmiş jurnalist və tədqiqatçılar qanlı qırğın səhnəsindən dəhşətə gəldilər. Tikə-tikə edilmiş cəsədlər donmuş torpağın üzərində hər tərəfə səpələnmişdi. "The Times" qəzetindən Anatol Liven qeyd edirdi ki, "onlardan bəzilərinin, həmçinin balaca qızın bədənlərində dəhşətli yaralar var idi. Onun yalnız sifəti salamat qalmışdı." Azərbaycanlı prokuror Yusif Ağayev güllə yaralarında barıt izlərini seziş, belə qənaətə gəlmişdi ki, bir çox qurbanlar yaxından güllələnib: "Onlara çox yaxın məsafədən atəş açılmışdı. Biz hadisə yerinə gəldik. Mütəxəssis kimi mənə hər şey dərhal aydın oldu." Güllə yarası alanlardan başqa, onlarla insan şaxtadan meşələrdə donub ölmüşdü. Xocalının mindən çox sakini əsir götürüldü, onlar arasında Mərkəzi Asiyadan qaçqın düşmüş bir neçə məhsəti türkü də var idi.

Xocalıda və onun ətrafında öldürülmüş azərbaycanlıların sayı barədə müxtəlif rəqəmlər göstərilir. Çox güman ki, həqiqətə ən uyğun Azərbaycan parlamenti tərəfindən aparılan rəsmi təhqiqat nəticəsində alınan rəqəmdir. Bu məlumatlara əsasən, ölənlərin sayı 485 nəfərdir. **(əslində faciədə həlak olanların sayı 613 nəfərdir – V.A)** Hətta nəzərə alsaq ki, bu siyahıya döyüşçülər və meşədə donmadan ölənlər də daxil edilib, bu böyük rəqəmdir və Dağlıq Qarabağda bütün müharibə tələfatını kölgədə qoyur. Azərbaycanlıların cavab atəşi cüzi idi və heç cür köməkətsiz dinc sakinlərin və uşaqların açıq sahədə soyuqanlı qatilinə haqq qazandırma bilməz.

Tədrisən Xocalıdakı qırğın barədə məlumat camaat arasında yayıldı. Əvvəlcə çoxları buna inanmaq istəmədilər, çünki həmin vaxtlar münəqişəni işıqlandıran dünya KİV-ləri əsasən erməniləri təcavüzkar kimi deyil, münəqişənin qurbanı kimi qələmə verirdi. Azərbaycan prezidenti Ayaz Mütəllibovun özünə bəraət qazandırmaq məqsədi daşıyan müsahibəsi də kömək olmadı. Mütəllibov özünü təmizə çıxarmaq üçün Xocalı qırğına görə bütün günahı Xalq Cəbhəsi rəhbərliyinin üzərinə yıxdı. Onun müsahibəsinə Ermənistanı geniş istinad edildi.

Hər halda ermənilər indi etiraf edirlər ki, Xocalıdan qaçarkən çoxlu dinc sakin qətlə yetirilmişdi. Bəziləri guya özbaşına hərəkət edən erməni döyüşçüləri günahlandırır. Erməni polis mayoru Valeri Babayan hesab edir ki, həmin hadisələrin əsas motivi şəxsi qisas idi. O, amerikalı jurnalist Pol Kuinn-Ca'e demişdi ki, Xocalı başqımında iştirak edənlərin çoxu "əslən Sumqayıt və bu kimi yerlərdən idi."

Erməni komandanı Serj Sarkisyan Xocalının işğalı barədə sual verəndə, o, ehtiyatla cavab verdi ki: "Biz bu barədə ucaıdan danışmağı üstün tuturuq. "Qurbanların sayına gəlincə, onun sözlərinə görə, "çox şey şişirdilib", qaçan azərbaycanlılar da müqavimət göstərmiş. Baş vermiş hadisələr barədə Sarkisyan daha səmimi və sət danışdı:

"Lakin, zənnimcə, əsas məsələ tamami başqadır. Xocalıya qədr azərbaycanlılar hesab edirdilər ki, bizimlə oyun oynaya bilərlər, onlar fikirləşirdilər ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldıra bilməzlər. Biz bu (stereotipi) qıra bildik. Bax bu da baş verdi. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, həmin cavanların arasında Bakı və Sumqayıtı qaçır tərki etmiş insanlar da var idi."

Sarkisyanın müvəqeyi Qarabağ müharibəsinin ən qəddar qırğına digər tərəfdən baxmağa məcbur edir. İstisna deyil ki, bu kütləvi qırğın qismən də olsa, əvvəlcədən düşünülmüş qorxutma aktı idi.

(Tomas de VAAL. "Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaşı yollarında" Bakı, "İlay MMC" – 2008-ci il, səh 198 - 201)

P.S: Xocalı haqqında olan bu yazıda erməni həyasızlığı bir daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. İstər erməni mayoru Valeri Babayan, istərsə də dünyanı öz həyasızlığı və riyakarlığı ilə bir növ dolamış Serj Sarkisyanın fikirləri erməni firıldığından və hiyləsindən başqa bir şey deyildir.

Görəsən, müəllifin səmimi hesab etdiyi, Sarkisyanın vəhşicəsinə həyata keçirilmiş qəlliam haqqında "biz bu (stereotipi) qıra bildik" ifadələri doğrudanmı adıdır?

Axi, ən azından Şimali Qafqaz haqqında kifayət qədər məlumatı olan Tomas de VAAL bu fikrə şərh verməliydi. Yəni burada da erməniləri müdafiə etmək lazım imiş?

Xocalı rayonu

Xocalı rayonu. (1930 – 78 illərdə Stepanakert rayonu, 1978 – 91 illərdə Əsgəran rayonu) – Azərbaycan Respublikasında inzibati rayon. 1991 – ci ildə yaradılmışdır. Kiçik Qafqazda, Qarabağ silsiləsinin şimal – şərq yamacındadır. Sahəsi 936 km², əhalisi 25,0 min nəfərdir. (01.01.2006) Mərkəzi Xocalı şəhəridir.

Rayona Xocalı şəhəri, Əsgəran qəsəbələri və Xocalı, Cəmilli, Meşəli, Dağyurd, Seyidbəyli, Ballica, Xanyurdu, Mehdibəyli, Harov, Dağdağan, Daşbulaq, Qayabaşı, Badara, Xanyeri, Suncinka, Qarabulaq, Dəmirçilər, Mədəkənd, Quşçubaba, Qızıloba, Haçmaç, Aşağı Yemişan, Cəmilli, Kosalar, Başkənd, Cavadlar, Yalobakənd, Cənabəsan, Naxçıvanlı, Pircamal, Aranzamin, Ağbulaq, Dəhrəz, Təzəbina, Sərdarkənd, Qışlaq, Şəlvə, Xanabad, Ağgödik, Aşağı, Qılıçbağ, Almali, Qarakötük, Pirlər, Farux, Daşbaşı, Çanaqçı, Sığnaq, Şuşikənd, Muxtar, Daşkənd kəndləri daxildir.

Ərazisinin səthi dağlıq hissədə isə düzənlikdir. (Xankəndi çökəkliyi). Ən yüksək nöqtələri Qızqala (2827m) dağlarıdır. Ərazidə Yura, Tabəşir, dağarası çökəkliklərdə və dağətəyi düzənliklərdə Antropogen çöküntüləri yayılmışdır. Faydalı qazıntıları: gil, qum, çınqıl, gillicə, mərmər və s. Yüksək əraziləri istisna olmaqla iqlimi mülayim istidir. Dağ-meşə, dağ-çəmən torpaqları yayılmışdır. Qarqar, Badara çayları rayon ərazisindən keçir. Meşələri vələs, palıd, fıstıq, cökə, ağcaqayın, göyrüş, qarağac və s ilə zəngindir. Yüksək dağlıq sahələrdə subalp və alp çəmənlikləri yayılmışdır. Heyvanları: ayı, qaban, vaşaq, canavar, meşə pişiyi, tülkü, dovşan, cüyür, dağkeçisi və s. Quşları: kəklik, turac, qırqovul, göyərçin, qartal, quzğun və s.

Xocalı, əsasən, kənd təsərrüfatı rayonudur. Heyvandarlıq, üzümçülük, taxıl-çılıq, tərəvəzçilik, meyvəçilik inkişaf etmişdir.

Rayonda 11 orta məktəb, 1 ibtidai məktəb, uşaq yaradıcılıq mərkəzi, 3 musiqi məktəbi, tarix – diyarşünaslıq muzeyi, 20 klub, 29 kitabxana, mərkəzi rayon xəstəxanası, 13 tibb məntəqəsi var.

Xocalı rayonu ərazisində 18 əsrə aid "Əsgəran qalası", qədim memarlıq abidələri, Son Tunc və İlk Dəmir dövrünə aid nekropol, kurqan çövlü, e. ə. 13-7 əsrlərə aid ilk mədəniyyət abidələri (Xocalı – Gədəbəy mədəniyyət nümunələri) var.

(Azərbaycan Milli Ensiklopediyası,
Bakı – 2007, səh. 859 - 860)

Y e k u n ...

Düzü, Şövkətlə Elmanın birgə xahişi ilə yazıya aldığı məqaləni tamamlaya bilmədim. Nə xain, türkçülüyün əbadi düşmənlərindən olan Mixail Qorbaçovdan, nə Arkadi Volskidən, nə uzun illərdir ki, vaxtlarını təyyarələrdə uçuşla keçirən ATÖTçilərdən, nə Vəzirovdan, nə onlarla başqalarından yazmağa macal tapmadım. İstədim Xocalıdan olan digər dostlarımı da dinləyim. Sonra bu fikirdən də vaz keçməli oldum. Ola bilər ki, kimlərsə yazılarda bəzi məqam və hadisələrlə razılaşsın. Həmin məqamda fikirləşmək lazımdır ki, hadisələri canlı şahidlər-Şövkət bacı, Elman, Qaratel xala, Rövşən və digərləri söyləyiblər. Mən isə çalışmışam ki, onların söylədiklərini olduğu kimi yazıya köçürüm. Bilmirəm necə alınıb. Bəzən hadisələr dumanlı, yaxud da yarımçıqdır... Mənim isə məqsədim qətidir. Bu yarımçıq kitabı Tanrı ömür qismət eləsə, Xocalıda tamamlayacağam. Onda Eldarı da, Mirvarini də, dostum, Xocalı şəhər uşaq musiqi məktəbinin direktoru Ramiz müəllimi də, lap elə Tanrı qismətinə inanaraq Məhərrəm kişini də dinləyəcəyəm. Xain qorbaçovların, volskilərin, ikiüzlü siyasətçilərin iç üzvlərini açmağa çalışacağam həmin kitabda.

İnanın insanlar, bu gün uzaqda deyil. Axı Xocalı göyərçinləri bizi gözləyir. Müqəddəs yurd yerlərimiz niğarandır,

Xocalıda görmək ümidi ilə.

M ü a l l i f,
08 noyabr 2011

Mündəricat

QARA GÜNLƏRİN GÜNDƏLİYİ.....	3
QARA ARAYIŞ.....	5
XOCALI XATIRƏLƏRİ.....	6
ELMAN.....	7
DAŞBULAQ XATIRƏLƏRİ.....	9
LİVAN ERMƏNİLƏRİ.....	14
QISA ARAYIŞ.....	19
BANDIT SLAVİK.....	20
ANANIN GİLEYİ.....	22
ŞÖVKƏTİN XATIRƏLƏRİ.....	26
ƏSİRLİKDƏ.....	40
GİLEY.....	47
KÖÇKÜNLÜK.....	49
XOCALI MEYİTLƏRİ.....	51
ÇİNGİZİN HƏQİQƏTLƏRİ.....	53
“TƏSƏLLİ”.....	56
XOCALI GÖYƏRÇİNLƏRİ.....	58
ŞƏHİD GÖYƏRÇİNLƏR.....	67
XOCALI HAQQINDA.....	68
XOCALI.....	68
XOCALI RAYONU.....	73
YEKUN.....	75

AZ-264816

9789952801927